

СЕРГІЙ ГРЕЧУХА

МОШНИ

ВІД МИНУЛОГО ДО СУЧАСНОГО

Про книгу

Ця книга – краєзнавчі розвідки історії нинішнього села Мошни, Черкаського району Черкаської області. У ній автор ознайомлює читачів з історією виникнення назв урочищ та вулиць рідного села, яке колись було форпостом у боротьбі проти татар. Саме звідси Староста Канівський та Черкаський – Дмитро Вишневецький (Байда) повів козаків засновувати Січ. Було воно містом, а пізніше стало великим сотенним містечком з козацькими порядками.

Мошнівська козацька сотня входила у склад Черкаського полку. Вже після революції 17-го року воно було райцентром, а сьогодні Мошни – красиве та велике село у самому центрі незалежної України.

Це вже третє видання книги про топоніміку с. Мошни. Майже усі розповіді у книзі викладені із згадок та переказів старожилів – односельчан. Деякі із них підтверджуються знайденими архівними записами та публікаціями з різних джерел.

У збірочку увійшли архівні відомості про володарів старих Мошен. Фотоілюстрації дозволять Вам зробити своєрідну екскурсію старими Мошнами.

Матеріали збиралися на протязі довгого часу, більше чверті століття. Книга розрахована на широке коло читачів, які люблять та шанують минувшину рідного краю.

ІСТОРИКО-ПУБЛІЦИСТИЧНЕ ВИДАННЯ

МОШНИ: ВІД МИНУЛОГО ДО СУЧАСНОГО

Сергій Гречуха

Мошни

Від минулого до сучасного

Фото на обкладинці - робота вихованки фотогуртка

Черкаської СЮТ Лук'яненко Ірини

Спасо – Преображенський храм.

(керівник гуртка І.І.Моргун.)

Фотоілюстрації до книги підготувала О.С.Машкова.

Мову і стиль автора збережено

ВІД АВТОРА

Книга, з якою Ви щойно зустрілися розповідає про старі Мошни, які здавна розташовані у самому центрі України. Через село пролягла дорога, що була тут дуже давно, як військово – етапна, а нині вона має код Р –15. Нею проїжджають подорожні від Черкас до Канева та у м. Київ. Це видання друге, доповнене та перероблене.

Спостерігаючи чарівні краєвиди Мошен з величним Спаським храмом ніхто, мабуть, і не задумується про те, що кожен метр цього старовинного населеного пункту увібрав у себе частинку історії України. В цій книзі Ви зможете частково познайомитися із тією історією, яка залишилася нащадкам у назвах урочищ, вулиць та окремих місць. Матеріали до книги збиралися досить довго, на протязі майже тридцяти років.

Саме із розповідей, легенд та переказів мошнівських старожилів та знайдених пошуковцями архівних матеріалів вдалося відновити старовинне “лице” Мошен. На основі зібраних даних створена карта старих Мошен, яка і опублікована в книзі, як додаток. Книга добре ілюстрована старими фото на яких зафіксовані старі Мошни та вже неіснуючі нині вулиці та провулки. Ці фото також зберегли небайдужі до старовини мошнівці. Тому виникає велика потреба засвідчити безмежну вдячність жителям нашого села, що взяли активну участь у збереженні історії рідного краю, які донині проживають в ньому та тим кого вже, на жаль, немає з нами... Саме їх розповіді і лягли в основу цієї збірки.

У книзі відображена минувшина Мошен, її непрості моменти у житті старовинного містечка. Згадується у книзі місце, де відбувся бій козаків із Канева та Мошен з польськими каральними військами. 12 років після того, відбувся усім відомий з історії бій під Кумейками, який фактично розпочинався та закінчився у Мошнях кривавим відлунням, що зафіксувалося у назві їх урочища – Лютарівкою...

Отже, читач зможе перегорнути сторінки історії колись великого міста, пізніше - козацького сотеного містечка, а нині одного із тисяч населених пунктів України.

Як доповнення, зроблена таблиця із переліком майже всіх урочищ та вулиць старих Мошен, де стисло надані відомості про походження їх назв та їхні нинішні назви. Чому майже? Та тому, що іще існують урочища, назва яких до кінця не в'ясна та не опрацьована. Як приклад: старе урочище Ревки та урочище Кулажине, що входить до його складу. Їх назви – загадка донині.

Читачам, що цікавляться історією та минувшиною рідного краю надається скорочена біографія М.С.Воронцова та його родини. Цей чоловік у минулому зробив немало для відродження колишнього містечка. До уваги читача додаються його фото та фото будівель, що були збудовані у різних місцях за його кошти. Унікальною є так звана «Лондонська колекція», де зафіксовані члени родини М.С. Воронцова.

Не все, що хотілося, викладено в даній збірочці. Ще існує досить багато матеріалів, які потребують опрацювання та досліджень професійних істориків. Вони не можуть бути

опрацьованими краєзнавцем – аматором. Та записані із вуст старожилів розповіді можуть стати відправним пунктом у подорожі в далеку минувшину рідного краю...

Особлива вдячність авторам фотознімків: Федору Мефодієвичу Лопушняку, Миколі Олександровичу Коцар, Івану Івановичу Моргуну, Оксані Сергіївні Машковій. Саме ці люди дозволили наочно продемонструвати читачеві старовинне та нинішнє “лице” Мошен.

Велика вдячність усьому колективу Черкаської районної СЮТ (керівник М.М.Якименко), які підтримали мене морально, допомогли деякими матеріалами та оргтехнікою. На біду, в нинішній час видати книгу повторно немає ніякої можливості. Саме через те, мною прийняте рішення поповнити цим виданням інтернет ресурс.

З повагою та пошаною Сергій Гречуха.

СТАРІ НАЗВИ ВУЛИЦЬ ТА УРОЧИЩА С.МОШНИ

Благодатна земля у самому центрі сучасної України ще далеких історичних періодів була чільним місцем у розвитку культур, що народжувалися та зникали. Життя завжди було на цих родючих землях, хоча ми донині не знаємо по нього майже нічого. Лише старі кургани, археологічні знахідки та легенди засвідчують про те, що люди проживали в цих місцях дуже давно...

Здавна існують легенди про те, що у місці злиття річки Росі з Дніпром стояв древній та славетний Родень – племінний центр русів, столиця легендарної Артанії. Гідронім Рось у прадавніх слов'ян став етнонімом Русь. Роксолани та Роси проживали тут не одне століття, а учені донині шукають їхні пристанища, серед них і древній Родень. Та ніхто із них не може із впевненістю вказати на якесь старе городище, яке і було колишнім Роднем. На мошнівських теренах давно існують сміливі здогадки про те, що старовинний Родень був від цих місць десь дуже недалеко...

Грунтом для цих здогадок став древній Дніпро, а вірніше його старе русло, яке у давнину проходило повз сучасні села Байбузи та Яснозір'я. Якщо взяти гіпотетично прослідкувати оце старе руслоуверх за течією, то воно виведе нас до нинішнього села Межиріч.

Саме звідси повертав прадавній Дніпро до місця зустрічі із Россю, біля нинішнього с.Драбівка. Рельєф, що залишився в цих місцях, чітко на це вказує. Гідрографія, вказана на мапах, не входить в протиріччя із такою здогадкою. Отже, все-таки, вірогідно, що то був Дніпро, який неодноразово із прадавніх часів змінював у цій місцевості своє русло. Як відомо, на планеті були неодноразові потрясіння та катаклізми. Отже, вірогідно, що відбулися деякі зміни в рельєфі тектонічного походження. Коли відбувся підйом рельєфу даної місцевості на декілька метрів, то Дніпро відступив на схід, нарізавши собі нове русло від с.Межиріча до с.Березняків, і вже в нинішніх Мошнах опинився по другу сторону природного підвищення – нинішніх Ревок. Вже після зміни русла Дніпром, річка Рось ще деякий час протікала двома рукавами по старих річищах, до Мошногір та до Межиріча, а потім остаточно змінила своє русло на сучасне. Але під час великих паводків старий водний режим зберігся до нинішнього часу, тому до цих пір залишилися заболочені низини по прадавньому руслу Дніпра – Росі. З півдня в нього впадають ріки Фосса та Вільшанка. Отже, саме ці факти дають ґрунт для здогадок про те, що саме древній Борисфен, або Данапріс змінював своє русло в нашій місцевості неодноразово, бо іншої великої ріки тут просто не існувало... [9]

Є ще деякі факти, що наводять на роздуми. Саме на південь від Ревок, в урочищі Карпенкова гора, є старе городище з древніх часів. Це ще раз вказує, що велика ріка там була завжди, бо люди у різні часи неодмінно селилися недалеко від води. Та хто встановив, що ж то за городище, і як воно колись називалося? Відповіді поки ще немає...

Якщо взяти пізніший історичний період, то знову ці старі річища наштовхують на роздуми.

Біля місця, де нині розкинулися Мошни, а вірніше біля Дякової гори і зливалися колись Рось із Дніпром. Залишилися згадки у літописах про те, що гирло Росі було останнім

пунктом збору кораблів перед торговим походом у Візантію. Тут їх ремонтували, опоряджували та дозавантажували товарами. У цьому місці озброєні дружини Русичів зустрічали на зворотному шляху свої кораблі та супроводжували їх до Києва. Так звані гречники та залозники – торговці на старому Дніпрі привозили сюди не тільки товари, а й частинку чужої культури. Той шлях «із Варяг у Греки» пролягав місцями, де тепер розкинулися Мошни, а старе Мошногір'я з горою Шпиль залишилися донині німими свідками тих подій. Тому і виникає цікаве питання, то де ж тоді стояв легендарний Родень - колиска Русів? Мабуть, за ці віки, що минули, його не там шукали... [12]

Вже у початку цієї розповіді уважний читач звернув увагу на своєрідні назви урочищ та місцевості про які йшла мова. Саме з історією їхнього виникнення у старовинних Мошнах та про ті старі часи, що перегукуються у їх назвах із сучасністю і буде подальша розповідь.

Населений пункт Мошни відомий в історії ще із часів правління київського князя Семена Олельковича. Саме від нього київський боярин Єршевич одержав цю територію за вірну службу князеві. Але татарська орда ще в 1482-му році спустошила невеличке поселення полонивши його жителів, а саме поселення згоріло дощенту... Син боярина Єршевича, Васька Єршевич звернувся до литовського князя Олександра щоб той дозволив відбудувати поселення знову та заселити його людьми. Така грамота з дозволом князя Олександра написана ним у м. Вільно надійшла Черкаському намісникові Кмиті Олександровичу **17-го травня 1494-го року**. Документ знайдений в архівах, де вперше офіційно згадані Мошни і став тією відправною точкою, з якої і розпочався відлік віку населеного пункту Мошни. [1]

З того часу змінилося немало власників Мошен, були Мошни містом та містечком, формуючи свою самобутню історію. Разом з тим все чіткіше проявлялося “лице” населеного пункту у назвах його урочищ вулиць та окремих місць. Про це і поведемо мову в наступній розповіді.

Як відомо, власність колишніх хазяїнів Мошен не була одноосібною. Окрім чиншових хазяїв, на мошнівських теренах здавна були і інші власники. То були хазяїни навколишніх хуторів та придбаних у власність земель. Отже, саме від їхніх прізвищ та прозвищ і залишилися назви деяких теперішніх урочищ та вулиць, закріпившись за ними як топонім. Із такими назвами в подальших розповідях ми будемо стикатися неодноразово. Будуть щодо цього і деякі пояснення, які впливають із розповідей старожилів та із знайдених архівних документів.

При ознайомленні із назвами урочищ та вулиць старих Мошен використовуйте карту с. Мошни (Додаток 1. Карта с.Мошни із зазначенням старих назв та урочищ). Ця карта складена членами краєзнавчого клубу “Артанія”районної СЮТ, де кожен учасник спільної роботи додав до неї свої знахідки та знання.

Дорога в Узвозі.

Отож, свою розповідь про урочища Мошен почнемо із північно – західної сторони села, за течією старого Дніпра. В'їзд до Мошен починався із досить крутого Узвозу, який був на старовинній військово – етапній дорозі від Канева до Черкас. Саме звідси здавна починалися Мошни. Сама назва урочища, думаю, пояснень не потребує. Ліворуч у низині колись протікав старий Дніпро, який тут вже був розділений на два рукави. Той поділ починався від нинішнього с.Березняків. Правий його рукав протікав попід Узвіз, власне, отой високий пагорб і був його правим берегом. Внизу дотепер залишилося покинуте рікою старе русло, яке тягнеться понад підвищенням – берегом. А болітце, що залишилося у тому місці і нині старі люди здавна називають Чистиком. У ньому ще і досі є вода. Лівий рукав Дніпра протікав недалеко, за декілька сот метрів на схід. То і був його мілкий несудноплавний рукав або річка Мошна, яка протікала через нинішнє Криве болото.

Лівий рукав колишнього Дніпра – річка Мошна (нині Криве болото)

Саме від назви цієї несудноплавної протоки старого Дніпра і походить назва населеного пункту Мошни. Споконвіку у цьому місці між рукавами старого Дніпра ріс великий дубовий ліс, що мав величезні дерева. Окремі дуби були більше метра в діаметрі та заввишки більше 15 метрів. За розповідями старожилів та з історичних документів відомо, що той ліс було зрубано у середині вісімсотих років за наказом тодішнього хазяїна мошнівських земель Михайла

Семеновича Воронцова. Зрубані дерева були сплавлені водою по р. Мошна до Дніпра, а далі відбуксировані власними пароплавами хазяїна до судноверфі у м. Миколаїв. Нині у тому місці залишилося невелике поле та росте старий сосновий бір.

Далі, після спуску з Узвозу дорога виводить нас до села. Ліворуч та праворуч від неї колись були хутори. Той хутір, що був ліворуч стояв ще у кінці сімсотих років вже занедбаним, тому уся та земля перейшла у 1793-му році за дарчими документами від тодішнього господаря містечка Г.О.Потьомкіна його племінниці Браницькій Олександрі Василівні (1754 - 1838 р.р.).

А Браницькі за геральдикою були герба **Корчак**. Так і залишилося те місце Корчачиним. До цього часу старі люди називають те місце Корчачиною землею. Цікаве це місце іще тим, що із давніх пір тут завжди в кінці серпня збиралися у вирій великими групами лелеки. І хоча тепер їх залишилося зовсім небагато, але збираються вони на тій землі і понині... [3]

Тепер у тому місці знаходиться фермерське господарство І.М.Оніщенка “Білий лебідь”, яке займається розведенням цінних порід риби у викопаних для цього ставках та обробляє орендовану ним колишню Корчачину землю. Мабуть, сам орендатор не відає історичного минулого тієї землі, як мало хто у самих Мошнах знає про її історію.

Колишня Корчачина земля (нині ф.г. “Білий лебідь”)

До річч, саме звідси починалися так звані “панські землі”, що тягнулися ліворуч канівської етапної дороги аж до центру містечка (до старої пошти). За Корчачиним, ближче до Кривого болота було урочище **Левадки** із бродом через оте болото. Той брід виводив у с.Тубільці на Забір’я. Тудю, повз вербичку та через брідок довгий час ходили люди з Тубілець до Мошен на базар. Там була зручна стежка, але в болоті завжди було багато п’явок...

Тепер ці землі, як вже згадувалося, арендує місцевий фермер І.М.Оніщенко і там розташовані викопані за його розпорядженням ставки. Цікаво те, що коли їх копали, то було виявлено поселення черняхівської культури (3 - 7 століття н.е) - предтечі Київської Русі. Напроти, праворуч від дороги, що нині веде у село Тубільці – могильники цієї ж культури. Отож, люди проживали у цій місцевості вже півтори тисячі років тому...[9]

Такі знахідки на теренах Мошен не поодинокі, тому і приваблюють сюди археологів. Пізніше ті землі були під водами Дніпра, а вірніше його правої протоки, яку називали річкою Мошна.

Далі, за дорогою на Тубільці починалося урочище Кути, яке тягнулося аж до урочища Крячиного. Чому ті Кути так називалися наразі невідомо, але добре відоме те, що там колись було старе русло р.Мошна. З часом ця частина річки змінила своє русло, а залишки старого русла з часом пересохли. Меліорація, що була проведена у середині 60-тих прискорила той природний процес. До середини сімдесятих років там ще росла розкішна шелюга, а нині у тому місці з’явився великий сільський смітник. На схід від того місця, існують до цього часу три великі та глибокі ями з водою. В народі їх прозвали Викрутнями. Своєрідні озерця залишилися в тому місці ще із часів, коли там протікав старий Дніпро. За розповідями старожилів, у 1933-му році на Дніпрі була найбільша за сторіччя повінь. Саме тоді дніпрова вода прорвавши захисні греблі “викрутила” глибокі

ями. Одна із тих захисних дамб існує і нині. Тягнеться вона від Дубини в сторону с. Тубілець. А називають її люди Ксьондзеву Греблю. За розповідями старожилів, тут були хутір та сінокоси, що належали колись мошнівському костюлові. Тому зрозуміла і назва греблі. На північний схід від Викрутнів у Кам'яній Дубині також колись жили люди. Вірогідно, що назва цього урочища залишилася через те, що тут люди знаходили скам'янілі "морені" залишки дубів. Ті дерева були вирвані з берегів Дніпра та занесені намулами весняних паводків. У 60-тих роках у Кам'яній Дубині ще була мисливська база Київського військового округу.

Сюди на відпочинок приїжджали навіть високопоставлені гості з уряду. А їхати в таку даль від Києва було чого. Якщо віртуально уявити собі біблійний Рай, то частинка його знаходилася саме у Кам'яній Дубині. Чарівні заплави Дніпра багатющі на рибу, похилі піщані береги, а на тих берегах ріс сосновий ліс із запаморочливим запахом хвої. Коли спадала весняна вода, то на луках та заплавах зеленіла висока запашна трава. На відпочинок у вихідні дні до бази КВО їхали і мошнівці. Там, за невелику платню (всього 50 копійок на добу) можна було взяти в оренду дерев'яного човна. Хто відпочивав, а хто заготовляв на островках сіно. Довелося і мені у дитинстві з батьками побувати у цих місцях. Запам'яталося, як з нетерпінням чекала дівтора появи на Дніпровому фарватері великих пасажирських пароплавів "Некрасов", "Добролюбов" та "Т.Г.Шевченко", які вітали людей басовитим гудком. То було незабутнє враження... [12] А ще оце місце повинен знати кожен українець.

Колись під Дубиною був Хутір із Хутірським Брітком біля нього. Саме у ньому зародилося українське козацтво як таке. у 1493 році після походу на Очаків під проводом Богдана Глинського (Мамая) на кордоні Черкаського та Канівського обводів ним був заснований хутір – зимівник ватаги, що повернулася з походу. Як зазначається в скаргах кримського хана в 1502 – 1503 роках Київські та Черкаські козаки дуже ускладнили життя його купців та послів нападаючи на їхні валки. Той хутір біля Мошен, де проживала ватага, що пізніше стала називатися козаками проіснував майже чотириста років. За довгі століття він так і не набув якоїсь іншої назви. Хутір, та й усе... Назву Ксьонзів хутір те поселення отримало вже після руйнації Січі. Ще у 30-тих роках минулого століття той хутір переселили у село. Сталося це тому, що банда Дзюбановських вирізала на тому хуторі кілька сімей. Залишилася лише назва урочища (на карті Кам'яна Дубина, Хутір із Хутірським Брітком не відзначені, бо вони знаходяться вище від урочищ Кути та Крячине . Поряд з ними дугою розташовані урочища Широка долина та Могилки). Ці землі донині входять у підпорядкування Мошнівської сільської Ради. До речі, у Дубині знаходиться братська могила, де поховані десантники – парашутисти, що були скинуті у вересні 1943-го року на добре укріплений гарнізон фашистів. Небагатьом парашутистам червоноармійцям вдалося вижити у ту жахливу ніч, їх розстріляли фашисти ще в повітрі, освітивши небо запаленим сіном... [2]

Праворуч від Узвозу було поле, яке майже всі власники Мошен протягом століть здавали людям у оренду. Тут також були урочища, але там ніхто і ніколи не жив, принаймні так вважалося у офіційних документах. Та зовсім недавно колишній житель Мошен, що нині проживає у с. Тубільці, Шепіль Володимир Андрійович розповів, що старожили Мошен та Тубільців стверджують про те, що поселення людські там були. Трохи далі від Узвозу, на захід, було урочище Круглик, яке, вірогідно, одержало свою назву тому, що там здавна було невелике озерце і воно кругле мов блюдце. Те озерце існує і нині, є в ньому і вода,

а навкруги нього ростуть верби та верболіз. То в південній частині того озерця був колись хутір із вітряним млином. Ще один хутір знаходився дещо на північний захід на Горбанях. Ця назва, вірогідно, виникла тому, що тут були старезні горби – кургани. На тому хуторі також був вітряк... Довелося побувати у цих місцях щоби роздивитися, чи немає там якихось залишків житла? На Горбанях вже давно зоране поле, а от біля Круглика місцями ще і досі росте трава спориш, яка споконвіку була супутником людських осель...

Цікаво іще інше – у 1637-му році в цих місцях відбулася битва між повстанцями козаками та польським військом, що відома в історії як битва під селом Кумейками. Детально описана вона у працях різних істориків, але згадки про якісь хутори там немає. Цілком очевидне те, що виникли вони, вірогідно, дещо пізніше. На жаль, невідоме і те, чому їх залишили люди... [11]

Достеменно відомо, що згаданих курганів у тому місці було біля десятка. «Дожили» старовинні споруди із сивої давнини до доби войовничого комунізму. Новітні партійні недоумки та жлоби у погоні за міфічними урожаями розгорнули бульдозерами та розорали усі Кургани. Мабуть через те зникли і людські оселі...

Ще західніше, через колишню дорогу на Корсунь під с.Яснозір'ям, є старе урочище Заводище, де колись стояла гуральня князів Воронцових. Вона нерейшла їм у власність від Олександри Браницької. Пізніше, у 1882-му році, той горілчаний завод із артезіанською свердловиною на його території, перейшов у власність внуки М.С.Воронцова княгині К.А.Балашової. "Андреевская" (названа в честь Андрія Шувалова – батька К.А.Балашової або її сина, теж Андрія) та "Александровская" горілка, що вироблялись на гуральні були дуже якісними і подавались до царського столу в Санкт-Петербурзі. А ще оте місце було відомим тим, що саме тут нікому не відомий архітектор Городецький здійснив «пробу пера» спроектувавши будівлі управління та виробничі цехи. Той горілчаний завод мав свою артезіанську свердловину глибиною аж 110 метрів.

Місце у полі, де колись був спиртзавод Балашових.

Так як Балашов був відповідальним за організацію царського полювання і, до того ж, був зацікавлений у реалізації товарів власного виробництва. Нині того заводу вже давно немає. Він був розорений та знищений "революціонерами" ще у далекому 1919-му році.

Поміж Кругликом та Заводищем, обабіч старої корсунської дороги розляглося вже згадуване нами урочище Горбані, яке одержало таку назву через те, що там були розорані старі скіфські чи сарматські кургани - горби (скіфи жили на цій території понад п'ятсот років – з восьмого по третє століття до нашої ери). Кургани були у полі, стояли окремо один від одного аж до с. Кумейок. На них ще здавна та у часи козаччини були збудовані так звані ясачні пости, на яких несли варту мошнівці. Завданням тих постів було попередження людей коли в окрузі з'являлися татарські людолови. Густий дим та вогонь валував із запалених діжок із смолою, його добре було видно звідусіль. Так вість про небезпеку поширювалася далі, бо сусідні пости робили те ж саме...

Нині там, на Горбанях, ще помітні залишки трьох із знищених курганів. Залишився не знищеним лише один, який стоїть біля колишнього колгоспного хімскладу (в народі він так і зветься – Курган). Стоїть, нагадуючи про минулі віки у полі біля Мошен уже більше двох тисяч років. Хто звів цю "споруду" та із якою метою – залишилося загадкою понині... [7]

Курган у лісі у Вершині.

Стара корсунська дорога, про яку ми вже згадували тягнулася аж до містечка Мошен. Ліворуч від неї, до соснового бору лежить урочище Вершина. Це також давня назва, але, що вона означає до цих пір узнати, на жаль, так і не вдалося. Та цікаве те, що там у сучасному сосновому бору ще вирізняється старий курган – найближчий до Мошен.

Багато згадок про мошнівську минувшину залишив колишній старожил Мошен Гречуха Сидір Артемович, який був адвокатом ще до революції. Він був добре освіченою людиною, довго мав справу із різними документами, а ще дуже любив історію та вмів утримувати біля себе слухача своїми розповідями. Ті розповіді про Мошни слухав і я, ще хлопчиком, а нині вони вже підтверджені знахідками у архівах, хоча є там ще багато роботи...

Як стверджував Сидір Артемович, що саме у цьому місці в чистому полі в урочищі Вершина і відбулася козацька Рада перед боєм під Кумейками у 1637 році, рівно 370 років тому. На тій Раді Павло Бут (Павлюк), Карпо Скидан та Дмитро Гуня вирішили просити допомоги у повсталих людей та козацьких очільників про допомогу. Тоді були розіслані до них листи та універсали. Сюди і прибували козацькі сили. Повз Вершину проходила колись раніше згадана дорога. Саме цією дорогою з Горбанів і відступало до Мошен військо Павлюка та Гуні, Дмитро Гуня. Потерпівши поразку від коронних польських військ під Кумейками у ніч на 7 грудня 1637-го року... Нині від тієї старої дороги залишився лише фрагмент біля Вершини. А ще є розповіді старожилів, що у болоті, яке знаходиться обабіч старої дороги в Корсунь у війну, у 1944-му році провалився під лід німецький бронетранспортер, що оминав відступаючий обоз Вершиною. Люди говорять, що та машина до цього часу в болоті у Вершині. Невідомо чи те правда, але такі чутки були з різних джерел. А от те, що німецькі війська втікали із Мошен саме цією дорогою – то це стовідсоткова правда, як і те, що під Корсунем чекала на них могутня пастка...

Все, що залишилося від старої дороги на Корсунь.

Отак, стара дорога і виведе нас до урочища Руда. Свою назву одержало це місце ще у сиву давнину. Тут, ще у часи Київської Русі стояло досить велике, як на ті часи, місто Рудь. Було воно загороджене дерев'яним частоколом з усіма потрібними будівлями. Основним заняттям його мешканців було ливарництво та ковальство. Метал для своїх виробів вони видобували у місцевому болоті, яке збереглося у тому місці до наших днів. Від Руди ішла дорога на схід, де у ті часи була пристань на Дніпрі (неподалік від старої пристані нині стоїть продовольчий магазин – при повороті з нинішньої вул. братів Савченко на вул. Червоноармійську). Там колись були торги із купцями та обмін товарами. Вироблені тими людьми мечі славилися однаково і в Києві і у далекій Візантії...[9]

*Місце колишньої пристані на Дніпрі у нинішньому Лахмані.
На знімку добре видно старе русло Дніпра.*

Відомості про те древнє місто дуже скупі, вони є в “Енциклопедії міст та сіл України”. Невідомо, коли і як зникло те місто, але люди проживали на хуторі у Руді до 1947-го року. Коли вони переселилися у село, то на місці хутора був посаджений сосновий ліс. Між саджанцями залишалися зорані полоси, рядками їх називали місцеві жителі, та з дозволу лісництва саджали там картоплю. Тоді і знаходили знахідки, що підтверджували існування колишнього міста Рудь. Працювала там і археологічна експедиція, яка паралельно вивчала і інші старі городища на мошнівських теренах.

Та повернемося знову до Узвозу, до старої етапної дороги, що веде в с. Мошни з боку Канева. Як ми вже знаємо, ліворуч була Корчачина земля, а праворуч був хутір Лукаша. Землі хутора починалися у тому місці, та тягнулися клином між канівською дорогою та лісом, за яким було урочище Вершина. Лежали ті землі майже до сучасного підприємства “Верес” (колишній завод продтоварів) та продовольчого магазину на Червоноармійській вулиці. То було так зване **Лукашеве поле** (сучасна ділянка землі де ростуть пальметні сади і розташувалися людські городи - так звана Попівська земля, яка на карті лежить за межами села і тягнеться від Узвозу до початку нинішнього села, також належала до Лукашевого поля).

Ким був згаданий Лукаш донині взнати, на жаль, так і не вдалося. Саме оце місце і стало колись давно власністю Мошногірського Вознесенського монастиря і відтоді воно називалося Чернечим. Яким чином це сталося наразі теж невідомо, бо не знайшлося про це ніяких записів. Є різні версії, перекази про те, що до цього “доклав руку” Богдан Хмельницький та інше. Ті перекази небезпідставні, бо свою власність Богдан у Мошнях мав, мав і владу щоби так вчинити...

Але вперше в архівних документах згадуються монастирські землі в універсалі гетьмана Петра Дорошенка від 22 червня 1671-го року. Там іде мова про надання тим землям особливого гетьманського захисту. Другим документом, який підтверджує належність цих земель монастиреві є універсал гетьмана Івана Мазепи від 20 травня 1708 року. Отже, можна із впевненістю відмітити те, що Чернече вже було у другій половині 17-го століття. [8]

Використовувалися ті землі монастирем до 27 травня 1854-го року, коли за “мировою угодою” між монастирем та головнокеруючим маєтком князя М.С.Воронцова,

І.Т.Ягницьким частина цих земель відійшла до маєтку за оплату монастиреві у 260 рублів сріблом щорічно. А із 18 липня 1858-го року там було дозволено забудівлю житла людям. Цілком вірогідно, що то були кріпаки князя С.М.Воронцова. Саме цей далекий час можна вважати започаткуванням двох нових вулиць у містечку: Сметанівки та Підбір'я. Сметанівка тягнулася праворуч від канівської дороги до нинішньої лікарні, а вірніше до вулички – тупика Хабизалівської що навпроти нинішньої аптеки, у якій збудував у початку 1900-тих років собі хату керуючий мошнівською частиною маєтку Балашових - Бабич Михайло Ілліч. Той красивий будинок стоїть і нині.

Колись поза сараєм того обійстя до Гомонівки, або до польського цвинтаря, через людські огороди була лише вузьенька пішохідна стежечка. Та в початку 60-тих років рішенням виконкому Мошнівської сільської Ради прямо по тій старій стежечці пролягла нова вулиця, яка нині носить ім'я Олександра Невського. Нині вулицю Невського біля згаданого нами красивого будинку Бабича перетинає вул. імені Ф.П.Смаглія, який був у 1918-му році головою ревкому. Саме він встановлював у Мошнах радянську владу. А колись це була безіменна вуличка – тупик, що починалася від шинку на Частоп'яні. [12]

Будинок колишнього керуючого маєтком Балашових.

А що стосується Сметанівки, то таку назву та вулиця одержала через те, що першим дворичем у її початку (це був початок Мошен із заходу на канівській дорозі) була садиба звичайних жителів на прізвище Сметана.

До речі, із тієї далекої пори люди із прізвищем Сметана проживають у тому місці донині, але вулиця носить ще із 20-тих років минулого століття назву вул. ім. Леніна... Це – центральна вулиця у селі, тому у подальшій розповіді згадки про неї будуть неодноразово. Споконвіку вона мала ґрунтову дорогу, місцями там був важкий сипучий пісок, а місцями було непрохідне болото, що сягало волам та коням до черева. У самому селі була баюра, де виступала підземна вода, яку навіть у війну не могла здолати військова техніка. Це місце було неподалік від нинішнього магазину – бару “Маяк”.

Так було віками. Але вже у середині 60-тих років дорога була опоряджена як шосейна, по ній проклали кам'яну бруківку. Її ми і бачимо на фото, що було зроблене аматором фотографом біля лікарні.

А у середині семидесятих ту бруківку вкрило асфальтне покриття. Заодно дорогу значно розширили та від центру до лікарні на правій стороні був прокладений пішохідний тротуар із бетонних плит.

Та робота була зроблена завдяки турботам колишнього голови колгоспу Баби́ча Івана Антоновича. Саме йому завдячують односельці за новий клуб, дитячий садочок, нову школу. А ще раніше цей чоловік очолював "Міжколгоспбуд" та завод продтоварів, які він сам і побудував. Ось кому треба віддати шану, та закарбувати пам'ять про нього у назві вулиці у селі, бо він того заслужив, а Олександр Невський ніколи навіть не проїжджав Мошнами. [7]

*Вулиця Леніна з бруківкою (біля лікарні).
Ліворуч панські землі (лікарня), а праворуч Сметанівка.*

А от згадане раніше старе Підбір'я ще у другій половині 19-го століття одержало свою нову назву, розділившись майже навпіл. Тоді підприємець - єврей збудував у сосновому борі смолокурню, яка переробляла живицю із сосни на каніфоль, дьоготь та скипидар. І все оце урочище відтоді стали називати Лахманом, за іменем чи то прізвищем власника тієї смолокурні. У 1920-му році смолокурня була знищена, спалена так званою бандою отамана Голого під час єврейських погромів, а старе урочище і до цього часу літні люди називають Лахманом (частина вул. братів Савченків до її закінчення навпроти повороту, або початку дороги на Тубільці).

*Старий Лахман (нині вул. імені братів Савченків).
Місце навпроти колишньої смолокурні у бору.*

Починався Лахман від Підбір'я, як і Чернече навпроти нинішнього магазину на теперішній новій вул.Червоноармійській. На цій вулиці проживають переважно переселенці, які у далекому 1963-му році були переселені із Замістя та Лютарівки. До речі, саме на роздоріжжі вулиць, що біля магазину колись і була перша у цих краях пристань на березі правого судноплавного рукава старого Дніпра (який розділявся на два русла в районі сучасного с. Березняки і протікав через урочище Чистик, попід Узвіз , попід ліс у Лахмані) До тієї торгової пристані, і приходила із заходу дорога від Руди... [12]

Вже у 19-му столітті княгиня К.А.Балашова, за знайомою схемою, тобто шляхом “мирової угоди”, заволоділа іще частиною старих монастирських земель, за щорічну компенсацію грошима монастиреві. Тоді також був виданий дозвіл людям на забудову і поміж двох вулиць, що були забудовані раніше, виникла ще одна, яку люди так і називали – Чернече (нині це вул. імені Григорія Костянтиновича Шаповала, яка названа на честь героя громадянської війни у 20-тих роках). Але там поселилися вже “вільні люди”, бо в той час кріпацтва вже не було.

У користуванні монастиря тоді залишилася лише частина колишніх земель та господарський двір, який знаходився між сучасними вулицями Шаповала та вулицею Червоноармійською (ДАЧО ф -148). У 1929-му році реквізовану у монастиря землю віддали у новостворений колгосп “Нова культура”. Комунари та колгоспні атеїсти стали називати ті землі Попівським. Отже, це одні і ті ж землі: Чернече і Попівське – то одне урочище, яке мошнівці називали по - різному. Ще залишився у пам'яті той колгоспний двір з колодязем та конюшнею. Під бором навпроти, на вул. Савченків стояла велика монастирська хата, що використовувалася колгоспом за потребою. На місці нинішнього магазину на вулиці Червоноармійській колись стояла на дубових сваях плетена із лози колгоспна комора, яка дуже смерділа дустом... А ще, у старій монастирській хаті був влаштований колгоспний дитсадок – яслі. Його відвідувачем в дитинстві був і я. Таким мені і запам'ятався той колишній колгоспний двір. [8]

Стара вулиця Шаповала, яку старожили донині називають Чернечим.

А частина Підбір'я так і залишилася і тягнулося воно (від магазину на Червоноармійській) аж до Гомонівки, або до старого польського цвинтаря (нині там знаходиться дитсадок "Лісова казка"). Саме із цього місця виходила із містечка на захід вже згадувана нами стара корсунська дорога через Руду. Нині прямо на тій старій дорозі розмістилася із 1979-го року нова середня школа.

Чому назвали це урочище Гомонівкою, яке мало у своєму складі згаданий цвинтар та житловий масив із правої сторони колишнього русла Дніпра дотепер точно невідомо. Але є перекази, що колись там жив козак Гомоненко. До речі, прізвище Івана Гомоненка є 75-тим у списку мошнівської козацької сотні від 1649-го року. Гомонівку на захід перетинала стара Байбузька дорога (нині вул. Жовтнева), яка була однією із сторін трикутника у якому розмістилося польське кладовище із склепами. Східну частину того трикутника займала Гомонівка. Нині ця вулиця носить назву братів Савченків. На цій вулиці брати Феодосій, Григорій, Іван, Пилип, та Ілля Радіоновичі Савченки народилися та зростали. У роки фашистської навали в партизанському загоні загинули перші три брати, в боях на фронтах поліг брат Пилип, лише Ілля повернувся з війни... В повоєнний час ця вулиця і одержала таку нову назву. [2]

Частина згаданої Байбузької дороги йшла на схід від Гомонівки через правий рукав дніпровського русла, із дерев'яним містком на ньому (до сучасного "Агротехсервісу"). Саме цю частину тієї дороги мошнівські молодіці прозвали Частоп'яном. Таку назву вона одержала через те, що біля того містка колись стояв найбільший у містечку шинок. Далі, мабуть, пояснень не потрібно, але треба зауважити, що і нині у цьому історичному місці стоїть вже сучасний шинок (також найбільший у селі) - "Бурхливий потік" (вул. Жовтнева). Далі за поворотом перед старим польським костьолом Різдва Божої Матері була вже територія мошнівського базару, але до того місця ми повернемося дещо пізніше.

Старий польський костьол знівечений у 1935 році.

Донині невідомий рік побудови старого костьолу, є щодо цього різні версії, але усі вони не мають чіткого документального підтвердження. Є дані, що у м. Кам'янці – Подільському, у старому місті стоїть донині костьол, що дуже схожий на мошнівський. І збудований він ще у козацьку добу. Мабуть, і мошнівський костьол збудований не пізніше, бо має чітко виражені риси фортеці. А такі фортеці потрібні були полякам, щоби сховатися у них від народного гніву. Нерідкими були повстання на Україні, коли уніатам було непереливки. Є записи дослідника Похилевича про те, що костел збудувала княгиня Балашова, але чітких документів про це донині не знайшлося. Навіщо було будувати фортецю у відносно мирний час? Нині вже давно немає господарських будівель біля костьолу, зникла оселя ксьондзя у якій колись була контора МТС, настала загроза руйнації і самій споруді старого костьолу. Про неї ніхто не турбується, а час невпинно робить свою справу... [7]

Навпроти Сметанівки, (нині вул. Леніна) із лівої сторони вулиці (як їхати від Канева), будинків не було, бо там завжди був неродючий пісок. Тож, у тому місці люди селитися не хотіли, і споконвіку та частина містечка носила назву Панської землі, бо вона була незаселеною власністю усіх хазяїнів Мошен. Тягнулися ті панські землі від Корчачиної землі до центру містечка. Вже після революції 1917-го року на тих землях від нинішнього заводу “Верес” до лікарні з’явилися людські оселі. Тому старовинних будівель у тому місці немає. Вже згаданий “Верес” був збудований у 60-тих роках минулого століття як завод продтоварів, біля нього збудували хлібзавод та “Сільгоспхімію”. А раніше, ще із п’ятсотих років ті землі пустували, лише невелику частину тієї території займав Слобідський цвинтар. Був він тут започаткований дуже давно, вірогідно, ще із початку перших поселень у Мошнах.

Із початку відомої в історії “Руїни ” 1686-го року, він більше не діяв, а через 60 років при черговій відбудові Мошен його перенесли в інше місце, де він є і понині. Зваживши на деякі неточності в обчисленнях, можна із впевненістю відмітити те, що нинішній цвинтар

на вул. Кірова існує вже біля 260-ти років... А той перший цвинтар знаходився у місці, де тепер стоїть обеліск Слави. Раніше там була вільна територія із залишками паркових алей, пізніше там був стрілковий тир та стадіон імені ленінського комсомолу, а у семидесятих у цьому місці були збудовані обеліск Слави та сільський Будинок Культури.

Арка стадіону ім. Ленінського комсомолу.

За ними, трохи далі до вул. Кірова ще у шістдесятих роках на колишніх панських землях був збудований “Міжколгоспбуд”, який нині вже не існує... [12]

За тим старим цвинтарем, до центру містечка були будівлі власників Мошен і тягнулися вони аж до вулиці, де тепер стоїть стара пошта. Там колись була економія, канцелярія, житлові приміщення та різні господарські приміщення. Саме туди і приїхав вперше у 1819-му році черговий власник Мошен М.С.Воронцов. Коли був закладений новий парк у 1820-му році та побудований двоповерховий дерев’яний палац в Мошногорах (на горі сусідній з горою, де стоїть санаторій “Нива”, в сторону с.Байбузи), це місце стало непотрібним. Тому за наказом князя всі ті дерев’яні будівлі були знесені та був збудований один красивий будиночок канцелярії в улюбленому господарем готичному стилі.

За переказами він був спроектований архітектором Є. Блюром, хоча є небезпідставні підозри, що його спроектував сам хазяїн, який досить добре розумівся в архітектурі. Колись там працював писар, що приймав скарги та прохання до чиншових господарів та була господарська бібліотека. Нині у цьому старому приміщенні, що є архітектурною спадщиною села, є намір сільської влади зробити сільський музей. На мою думку, кращого приміщення для цієї благородної справи знайти у Мошнах просто неможливо.

Колишня канцелярія Воронцова (нині сільський музей).

А навколишня від нього територія орієнтовно із 1825-го року стала красивим парком у самому містечку Мошни.

Алеями цього парку з квітучими клумбами прогулювалося не одне покоління мошнівців. Побував у ньому Т.Г.Шевченко, який відвідував Мошни неодноразово. За розповідями старожилів та родичів поета, зовсім недалеко, у селі Софіївці проживали його дві сестри, яких туди видав заміж пан Енгельгардт. Він мав багато друзів та знайомих у Мошнах. На жаль, ці моменти у біографії Кобзаря вивчені дуже поверхово, бо Мошни далеко не Санкт - Петербург...

А незвичний для наших місць будиночок добре зберігся донині. У ньому була школа, а пізніше молитвенний дім. Вже набагато пізніше, у 1901-му році поруч був збудований за наказом внучки князя М.С.Воронцова, княгині К.А.Балашової двоповерховий корпус пансіону благородних дівчиць для дівчаток із заможних сімей - Еллінська школа.

За радянських часів із 1930-тих до 1979-го року тут була мошнівська десятирічка, так звана "Ленінська школа". Першим її директором був Тесля Андрій Степанович. Після "переселення" всіх шкіл села у новозбудоване приміщення в цій споруді знаходився комбінат професійного навчання. Нині ця велична будівля волає до людей зіницями вибитих вікон та понівечених дверей про допомогу. А з неї міг би бути чудовий музей села із картинною галереєю. Адже сотні картин талановитих мошнівських художників (в тому числі Заслуженого художника України Бондаря І.І та самобутнього самодіяльного майстра пензля Прожого В.В) припадають пилом на горищах. Не бідне село на вишивки майстринь, ще живуть у ньому інші люди, що мають неповторні таланти. Та немає нині, на жаль, на мошнівській землі меценатів Воронцових, Симиренків, Терещенків...

На межі 19-го і 20-го століть за ініціативою керуючого маєтком Максима Михайловича Крижановського та із дозволу княгині К.А.Балашової на краю панського парку в Мошнах було побудовано двокорпусну дерев'яну лікарню (частина лікувального корпусу залишилась і донині, тепер там розташований рентгенкабінет). Відкрита вона була на честь срібного весілля К.А.Балашової. Поруч був збудований також чудовий, різний дерев'яний будиночок в якому тоді жив Земський лікар. Він був ще й аптекарем, а у нього у підпорядкуванні були два фельдшери та дві повивальні бабці... [1]

Еллінська або Ленінська школа у Мошнах.

У тому будинку і нині живуть медпрацівники, а позаду будівель лікарні був такий же красивий дерев'яний будиночок харчоблоку. Саме в останній споруді колись, ще у 20-тих роках була перша в Мошнах комсомольська організація, тут у голодні 1932 – 33 роки трохи підгодовували дітвору та оглядав їх лікар. Немало колишніх дітей, піонерів, завдячують життям саме цій споруді, де їм не дали померти. Нині того будиночка вже давно немає. [4]

Фото харчоблоку зберіг та передав мені нині покійний лікар Куріпко Адольф Микитович. А спроектував ці будівлі знаменитий Київський архітектор Владислав Городецький. Його креслення та проекти цих споруд збереглися дотепер. Дотепер, якраз навпроти нового корпусу районної лікарні ще залишилася каштанова алея, яка була на території старої лікарні. Викликає велику тривогу доля цих дерев'яних споруд, що залишилися нам у спадок. З приміщення лікарні залишилася лише частина (інша частина згоріла у великій пожежі). До речі, в уцілій частині колись був пологовий будинок, де народилася добра третина нинішнього населення села, в тому числі його “пацієнтом” був і я. Уцілів без змін лише будинок лікаря. Але й він нині має великі проблеми.

Колишній харчоблок лікарні.

Будиночок лікаря – дерев'яне диво Городецького.

Час невтомно робить свою справу, дерев'яна споруда будинку лікаря зношується, руйнуються елементи її конструкції, тому досить скоро наші внуки вже не зможуть побачити цю красу. Як завжди, на ремонт та на збереження старовини у влади немає вільних коштів...

Із початку Сметанівки, за піщаними горбами, на схід, до старого русла р.Мошна здавна було іще одне урочище. То була одна вулиця, що тягнулася поряд із річкою Мошною аж до початку нинішнього цвинтаря. Називали ту вулицю Крячине. За переказами старожилів, таку назву урочище одержало через те, що на заплавах біля нього полюбляли гніздитися крячки – малі Дніпрові чайки. Їх було там безліч, і завжди стояв у тому місці страшенний пташиний гамір. Люди виганяли на пашу в ті заплави свою худобу, турбуючи тим крячок, тоді пташиний гамір був нестерпним, вони навіть нападали на тварин та людей захищаючи свої гнізда... Ще у революційні часи цю вулицю називали вулицею імені Сергія Мироновича Кірова (Кострикова), що був соратником Леніна в революцію, але його загадково убили в Смольному інституті благородних дівиць у Петрограді 1 грудня 1934 року.

Тепер вона тягнеться аж до самої Спаської церкви, але досі невідомо яке відношення мав сам Кіров до Мошен...[6]

Пересохла русло річки Мошна у Кірова. Колись тут був дерев'яний місток на дорозі на Пісок.

Старе русло р. Мошна (лівий рукав колишнього Дніпра) проходило колись через теперішнє Шкурине болото. Потім повертала та річка праворуч, текла попід Преображенською церквою, будинком Л.Д.Крамаренка (сучасною АЗС), попід колишньою земською Управою, а пізніше восьмирічною школою. Нині там знаходиться районна СЮТ, і виходила до дерев'яного містка на Поташні. Там і нині вимальовується досить крутий берег колишньої річки Мошна, або одного із рукавів старого Дніпра.

Про те місце буде розповідь дещо пізніше. А ми дійшли у своєму огляді до найважливішого та найстарішого урочища в історії Мошен. Це урочище Слобідка. Річка Мошна із північно – східної сторони була його кордоном, а із іншої, південної сторони кордоном були вже згадані “панські землі”.

Саме на цих, найвищих “сухих місцях” і було започатковане в давнину поселення Мошни.

Ще до **1482-го** року володів тим невеличким поселенням київський боярин Єршевич. Татари спалили те поселення та забрали людей у неволю. Тому і звернувся син боярина Єршевича – Васька Єршевич до литовського князя Олександра про дозвіл відбудувати те поселення знову та заселити його ясачними людьми. Про це ми вже знаємо із раніше записаних даних. Ясою в той час називали сигал про небезпеку і посилали його саме ті люди.

Князь литовський Олександр добре розумів важливість таких поселень, тому у своїй грамоті від **17 травня 1494-го** року такий дозвіл надав. Отже, як уже зазначувалося, ця офіційна дата і стала надалі відправною у відліку віку Мошен. Але з усього видно, що люди жили тут ще задовго до того. І той відлік, що почався із поселення Слобідки дещо не вірний, бо стара, спалена татарами Слобідка вже давно була їх серцевиною. До речі, ясачні люди, що жили на Слобідці не сплачували ніяких податей, бо такою податтю було їхнє власне життя. Довгожителів серед них не було, адже татарські розвідники перед

розбоем намагалися спочатку знищити сторожові пости. Про них ми вже згадували у своїй розповіді про Горбані. Але пости були не тільки там, найголовнішим був ясачний пост на горі Шпиль, що була останньою у Мошногірському кряжі. З висоти було добре видно всю округу та усі пости, а самі спостерігачі були недосяжними для ворога. Посланий з висоти сигнал про небезпеку дуже швидко поширювався в окрузі та на іншій стороні Дніпра. Ця гора є і нині, на ній колись стояла башта Святослава, а тепер там розташувався відомий далеко за межами черкащини кардіологічний санаторій “Мошногір’я”

Починаючи від Івана Дашкевича, усі Черкаські намісники та старости вважали Мошни форпостом у боротьбі з людоловами, бо вони входили у прикордонну варту, тому саме тут і почало зароджуватися козацтво, як таке. [7]

Мошни боролися з татарами, від них же вони найбільше і страждали. Не маючи укріпленого якогось місця, вони не раз були охоплені полум’ям, бо кара татар за свої невдачі падала на містечко. А у **1553** році Черкаський та Канівський староста Дмитро Вишневецький (Байда) заснував Запорізьку Січ, щоби зупиняти загарбників ще на підступах до Черкаських теренів. Першими козаками у Запорізькій Лузі і стали черкащани. Серед них, без сумніву, були жителі мошнівської Слобідки. Саме ці краї, так сталося, вважаються колискою козащини. Схоже на те, що мошнівці брали участь у виборах першого Гетьмана України. Ним і став Байда...

Звідси, із Мошен поплили до Січі збудовані мошнівськими умільцями бойові козацькі судна – легендарні двостернові “чайки”. Слобідка на р.Мошні стала засновником суднобудування на Дніпрі. Правда, сама судоверф була у Поташні, бо там був близький вихід у Дніпро та не заважав місток через річку. Отакою була стара Слобідка...

Нині на тій території розміщені вулиці: Кірова, Комсомольська, Радянська, Рибальська та частина вул. Шевченка. Місце, де сходяться на вигоні п’ять вулиць донині старі люди називають Толокою. Звідки така назва наразі теж невідомо, та можна зробити припущення, що та назва має цілком народе походження.

На тому вигоні завжди “товклися” люди, бо оминати його було неможливо, мабуть, звідси і назва... Відоме в селі те місце іще тим, що тут на роздоріжжі стоїть братська могила, у якій поховані 43 людини - жителі Мошен та люди з навколишніх сіл. Восени 1943-го року їх розстріляли німецькі зайти за те, що вони чимось не догодили їхній владі... [2]

Другим, дуже цікавим місцем на Слобідці був інший вигін, де також сходилися три вулиці. Там колись стояла Миколаївська церква (перехрестя вул. Рибальської, Радянської та Шевченка). Була вона дерев’яною, але стояла на підмурку із цегли. Цеглу із того підмурка викопують селяни у тому місці на городах і досі, хоча церква перестала існувати ще в середині 18-го століття. До цієї церкви були приписані люди із Піску та Дашталівки. Та є відомості, що і жителі с.Лозівка були прихожанами Миколаївської церкви. За переказами старожилів, в неї вдарила блискавка і більше в тому місці церкву не будували... М.С. Воронцов наказав розібрати пошкоджену церкву та з її матеріалу збудувати храм в с. Тубільці. Що і було зроблено.

Про походження сучасних назв перелічених вулиць, мабуть, ніяких особливих пояснень не потрібно, бо ці назви самі розповідають за себе.

Але розповідь про Слобідку буде ще не вся, коли не згадати про те, колись там був водяний млин. Стояв він на р.Мошні, а хазяїном його був сам Богдан Хмельницький (у старих паперах згадується лозівська сторона, але ми вже знаємо чому це саме так). Старожили, що проживали в тій місцевості розповідали, що в'їзд до млина розпочинався віднинішнього музею Т.Г.Шевченка вузькою вуличкою з одностороннім рухом (нинішня вул..Рибальська). І приводила та вуличка до великого дерев'яного помосту на березі річки Мошна. Обробивши збіжжя підводи виїжджали іншою дорогою на вигін до Миколаївської церкви. Увесь той шлях нагадував літеру А, середньою частиною якої можна було розвантажити рух. До речі, такими вузькими залишилися ті вулички донині. В давнину орендував того млина у гетьмана настоятель Преображенської (Спаської) церкви Андрій Базаринський. Відомості про це залишилися в **документі з печаткою Богдана, де він обіцяв “скарати на горло без відпуску” кожного, хто** зазіхне на його володіння у Мошнах. Написана ця охоронна грамота в Мошнах **3-го травня 1648-го року**. До речі, саме у той час в **1649** році містечко Мошни стало сотенним, воно входило в склад Черкаського полку маючи **1400** дворів та **226** реєстрових козаків на чолі із сотником Нестором Терещенком. Згаданий млин на р. Мошні існував іще до доби Богдана, а по смерті Хмельницького та його синів Тимоша і Юрія, судячи із усього млин перебував у військовій власності війська запорізького. Про це записано в універсалі Івана Мазепи від **20-го травня 1708-го року**.

Наглядав за ним та користувався послугами млина мошнівський сотник Степан Лейбенко. У тому універсалі є запис про те, що млина у два камені на р.Мошна, що належав частці військовій, гетьман передав **Мошногірському та Петропавлівському** монастирям, заборонивши мошнівському сотникові Лейбенкові ним користуватися.

Постає питання: чому одну власність гетьман передав одразу двом монастирям? Та у старих паперах знаходиться і на це відповідь. Річ у тому, що згаданий Петропавлівський монастир проіснував досить недовго, із **1671** до **1720-го**, усього **49 років**. І весь той час ігумен був на два монастирі лише один. Ними були настоятелі Мошногірського Вознесенського монастиря. Тому таким і було рішення гетьмана. [8]

Після ліквідації Петропавлівського монастиря млин стає власністю Мошногірського монастиря. Оскільки монастир мав ще один млин на р. Ірдинка, то мошнівський млин здавався у оренду. Прямих документів про продажу монастирем цього млина не знайшлося, та є перекази старожилів про те, що він опинився у власності когось із мошнівських євреїв. Звісна річ, що то не була одна і та ж споруда. Здавна дерев'яного млина палили та нищили татари, конструкція його часто руйнувалася під час весняного льодоходу та зношувалася природнім шляхом. Тоді його відбудовували та відновлювали, але стояв він завжди традиційно на одному місці. Ще до першої меліорації, яку здійснив М.С.Воронцов у 1820-му році, млин діяв. Вірогідно, що його зупинили по причині зникнення течії води на “вмираючій” річці Мошна. Та до нинішнього часу дійшли перекази про те, що зупиненого млина у початку 1900-тих років мошнівський підприємець – єврей продав на дрова. Мошнівські жителі купивши того дерев'яного млина розібрали його та використали матеріал із нього для побудови собі хати.

Про це розповідала давно вже покійна баба Оляна, що проживала у тому будинку на Слобідці. На диво, частина будинку збереглася донині, стоїть вона на вул. Радянській № 15, у обійсті Бібіків. [12] Не треба плутатись у твердженнях про те, що млин був за Спаською церквою.

Там дійсно, було ще одне водяне колесо, майже поруч. А «крутило» воно круподерню та сукно валяльні пристрої. Отже, це не одна й та споруда і знаходилася вона внизу від нинішнього магазину «Спар». Як бачимо Богданового млина вже давно немає, але до нинішнього часу урочище від Слобідки до Перетічка та Мочарівки і за церкву, називають старі люди Замлинням.

Про Слобідку можна розповідати багато, але треба висвітлити ще й інші назви урочищ, бо вони мають не менш цікаву історію.

Одразу за перехрестям доріг, у кінці Крячиного (біля нинішнього цвинтаря) колись був дерев'яний міст через р. Мошну і виводив він людей у іншу сторону Шкуриного болота. Там, дугою на горбах розляглося урочище Пісок. Ця частина Мошен була завжди у містечку найбільшій, бо мала та і нині має неродючі огороди. Сама назва урочища розповідає сама за себе. Колись, у давнину, у північній частині цього урочища був Старий Клойз – єврейська церква та їхнє кладовище.

Так виглядає нині місце, де колись був млин Б.Хмельницького.

Здавна у Мошнах проживала немала єврейська община. Вже набагато пізніше у цьому місці стояв вітряний млин Музя, а землями що були на північ володів Вазок, тому і урочище те донині називають Вазковим. У революцію хазяїн вимушений був передати свою землю у новостворений колгосп, який називася ім. Кірова. Така назва залишилася за колишнім колгоспним двором (нині це приватне господарство) дотепер. Ще з давнини за **Пальчиковим горбом** у Мошнах завжди був скотомогильник [2]

Як уже згадувалося раніше, навкруги Мошен було багато хуторів. Такий хутор був і у східній стороні Піску, а володів ним Дашталь. То було досить заможне обійстя, яке мало великі сінокоси та два вітряні млини. Ким був той чоловік наразі теж невідомо, але був він, мабуть, впливовою людиною. Бо поруч із його хутором виросли хатки бідноти, утворивши невелике поселення Дашталівку.

Те поселення злилося із сусіднім, їх і понині називають старі люди Пісок та Дашталівка (нині це вул. Гагаріна Шевченка та Дудника). [6]

Про перші із названих вулиць людям добре відомо, а от про вул. імені Якова Миновича Дудника (1881 – 1934 р.р.) буде окрема розповідь. Цей чоловік народився в Мошнах, був активним більшовиком та партфункціонером. Займав високі пости у владі, у 1925-му році очолював Держкомзем України, а з 1926-го року по 1933-тій – Голова Держплану України та заступник Голови РНК УРСР.

Вдивіться, шановні, уважно в дати, і Вам стане зрозумілим хто був організатором та “планував” голодомор в Україні...

Вулиця Гагаріна на Піску.

Помер Я.М.Дудник у 1934-му році, та ще із 1930-го року Мошни називалися на його честь **Дудницьким**. Лише в 1950-му році селові було повернуто його споконвічну назву. Та ще залишилася на Піску вулиця, що носить його ім'я, по ній досі ходять нащадки тих, кого в голодоморі 33-го там залишилася лише третина... [2,7]

Раніше дорога до цих урочищ була лише через згаданий місток, а вже після зміни Дніпром свого русла, р. Мошна у цій частині “мігрувала” на схід. Тоді вона стала протікати Широкою долиною, з іншої сторони Дашталівки. Саме тоді старе її русло і перетворилося в Шкурине болото. Огинаючи Дашталівку зі сходу р.Мошна утворила нове русло, але далі вона все так же виходила до старого млина та за церкву. Між новим її руслом та старим Шкуриним болотом утворилася гребелька, по якій люди їздили возами вбрід. Вода під час повеней перетікала із одного місця в інше, тому це місце і назвали Перетічком. Та, нова дорога на Пісок існує і тепер, і має вона нині назву - вулиця Шевченка.

Від старих людей я дізнався про назву ще одного урочища. Зветься воно у народі - Могилки. Урочище із такою назвою здавна існує біля Мошен. Знаходиться це урочище із північно – східної сторони від села і починається від Широкої долини. Розляглося воно між старою рибартіллю, або колишньою пристанню на Дніпрі та урочищем Дашталівка аж до насосної станції на р.Вільшанка. За розповідями старожилів, колись у давнину, поближче до Широкої долини був невеличкий хутірець, де стояло декілька хат, а інша територія була незаселеною. Там був переважно річковий пісок на якому навіть трава не росла...

Про походження назви цього урочища відомостей ніяких немає. Не дали бажаного результату опитування старожилів села, але вдалося узнати, що та назва досить стара і зв'язана з реальними козацькими похованнями. Знайшлися архівні документи у яких вказується, що **13 жовтня 1625-го року** біля р.Мошна відбувся бій між польськими військами та козаками із Канева та Мошен. Тут козаки заступили шлях великому військові

польського гетьмана Конецпольського, яке поспішало задушити повстання під проводом Марка Жмайла. Відомі навіть детальні описи того бою у якому перевага тоді була на боці козаків. Відступивши до **Курукового озера**, або нинішньої **Котової ями**, козаки розбили авангард польського війська змусивши його відступити. Але ж людські втрати були з обох сторін. Вірогідно, що загиблих вояків із старшини та знаті забрали обидві воюючі сторони. Мошнівці та канівці забрали теж своїх рідних. Залишилися лише безрідні козаки та прості польські жовніри, яких і поховали прямо на полі бою. Отже, можна зробити припущення, що саме через ті давні поховання і має урочище таку назву. Дійсно те, що річка Мошна в той час протікала Широкою долиною, повз Дашталівку і повертала вона до церкви та Поташні. Тому вказана в документах битва була на протилежній від містечка Мошен стороні річки, за Цяшковою переправою до Лозівка. [1]

Звичайна річ, що це лише здогадки, які впливають із архівних записів. Події ті досить давні, тому і немає спогадів старожилів, залишилися лише отака давня назва...

Усі зазначені урочища своїми вулицями та дорогами були сполучені із центральним місцем у Мошнах, яке люди називали Базар. Саме тут, завжди вирувало життя. Тут були перукарні й чоботарні, проводилися торги на базарах та на ярмарках. Як згадують старожили, у ярмаркові дні після Трійці, підприємливі євреї влаштовували навіть каруселі, де розважалися усі відвідувачі із навколишніх сіл. Особливо щаслива була дівтора, кому пощастило покататися на тих каруселях, такі спогади залишилися у них на все життя. Біля базару були церкви різних конфесій: Спаська (Преображенська) та Успенська або Пречистська (яка стояла там де тепер пилорама, біля сирзаводу) православні церкви, уніатський Костьол (що на території "Агротехсервісу"), єврейська синагога Новий Клойз (стояла позаду колишнього магазину "Техніка" та магазину "Захист рослин" і великий будинок християн – баптистів (нині обійстя Тура) [15] Неодноразово побував на мошнівському базарі Гетьман України Богдан Хмельницький. Тут, біля дерев'яної Спаської церкви козаки примошногир'я склали присягу на вірність Росії. Збиралися на мошнівському базарі ватаги гайдамаків у **1750** та у **1758** роках коли палили уніатів. Цікаві записи про мошнівський базар часів Коліївщини **1768** року, коли тут побували Максим Залізняк, Семен Неживий та інші очільники повстання. Нині виповнюється 250 років гайдамаччині та 240 років, як розпочалася Коліївщина. [5] Усі чиншові хазяїни Мошен у різний час топтали своїми ногами куряву на мошнівському базарі, хто за потребою, а хто із цікавості...

Своєю територією вважав мошнівський базар отаман Голий у 1920 році, тут він сидячи на білому коні проголошував свої революційні промови. А розповідати він умів, бо був вчителем. Були і інші знаменитості на мошнівському базарі, адже він розташований у самому центрі містечка. Старожили так і казали, що вони ходили у містечко, тобто побували на базарі...

Спаська (зліва) 1840 р.п. та Успенська (праворуч) 1868 р.п. церкви у Мошнах.

Старий базар у 1945 році (праворуч знесені магазини та склади)

*Пам'ятники полеглим воїнам
(за ними видно старий культмаг)*

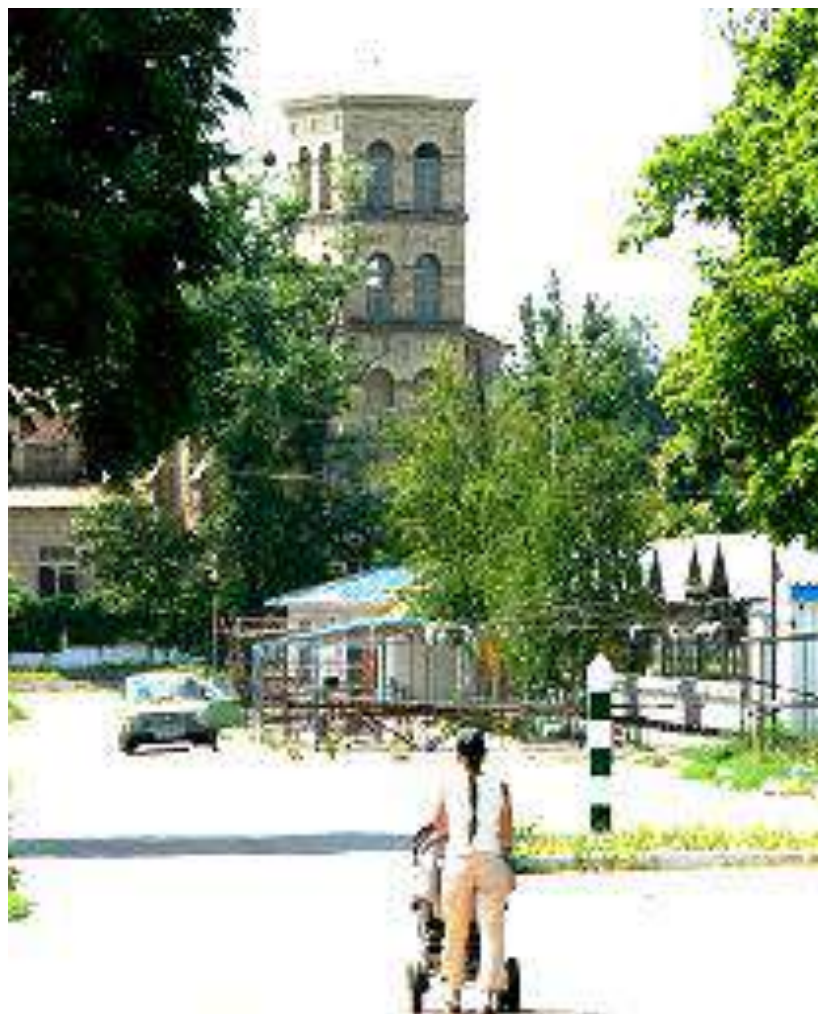
Стара аптека біля базару.

Будівлі сільмагу та культмагу у базарі.

Нова пошта та базар з дзвіниці костьолу.

Сучасний базар на традиційному місці – базарній площі.

Навкруг базару були числені вулички та провулки, які входили у базарний комплекс містечка.

Вони також мали свої особливості та будівлі. Майже усі будівлі навкруг базару належали мошнівським євреям, яких немало проживало у Мошнах до 1920 року. Ці люди тримали тут біля 30 крамниць та майже усі заклади побуту. Увесь грошовий потік проходив до Земського банку саме через їхні руки. У згаданому 1920 році отаман Голий вчинив над ними розправу, тому усі будівлі у центрі та біля базару були терміново продані, а євреїв у містечку Мошнах відтоді залишилися одиниці... [6]

На згаданому нами раніше Частоп'яні був найбільший шинок (тепер у тому місці «Бурхливий потік»), поруч, там де тепер стоїть перша по правій стороні хата при в'їзді від шинку у провулок Поштовий здавна була кузня. В цій кузні працював талановитий мошнівський коваль **Мусій Вернигора**, який у 1823-му році встановив парову машину на побудований у Мошнах за наказом графа М.С.Воронцова перший на Дніпрі пароплав, що був названий «Пчелка». В тому провулку на вуглі з канівською дорогою (де нині магазин – бар Крамара) стояла батьківська хата **Михайла Сергійовича Гречухи** (1902 – 1976 р.р.) який був Головою Президії Верховної Ради України. А далі у Поштовому провулку через

канівську дорогу на протилежному вуглі, був райвиконком та сільрада, яку в кінці війни спалили фашисти.

За тим місцем донині стоїть старе приміщення пошти збудоване ще у 18-му столітті на панських землях київським поштовим відомством. 11-го липня 1898-го року тут була прийнята перша телеграма, тут в кінці 30-тих запрацював перший у Мошнах телефон. Нині те старе приміщення після спорудження нової пошти стало нікому не потрібним. Воно розвалюється на очах у мешканців села і нікому зупинити те варварство. “Вмирає” архітектурна спадщина села, і вона не єдина: Еленська школа, старий костьол, старий земський банк ще животіють навпроти неба, а деяких споруд вже давно не стало...

Центр Мошен біля базару (фото з дзвіниці Спаської церкви).60- ті роки.

Демографічна ситуація здавнини у Мошнах, незважаючи ні на що, завжди була стабільною, а кількість населення у різні часи майже ніколи не падала нижче відмітки у п'ять тисяч жителів. Містечко Мошни мало свій банк, канцелярію, управу, пошту, лазню, пекарню, лікарню, парові млини, ковбасні, олійниці та маслобійні, школи та інші потрібні для людей заклади та установи. Майже всі вони були у центрі, біля старого базару. Усі відомі в історії люди, які хоч один раз побували у Мошнах, без сумніву, були на базарі. Ще із далеких часів повз базар проходила канівська військово – етапна дорога, яка виходила у південно – східну частину містечка повз Земський банк, волосну управу (нині СЮТ) та поштову станцію (стоїть через дорогу уліво) до повороту в Поташню.

Навпроти Земського банку був старий клуб, праворуч від нього колись стояв будинок настоятеля Л.Д.Крамаренка, у якому був суд (до цих пір старі люди згадують прізвище

судді Гайдая), а пізніше там був дитячий садочок. Ще пізніше там побудували автостанцію. Нині на тому місці стоїть автозаправка.

Окремим рядком треба розповісти про іншу стару будівлю яка, на щастя, непогано збереглася до цього часу. Мова йде про **Волосну Управу**. Збудований той будинок на межі 700 - 800 років (точної дати немає) як спеціальне приміщення для управління мошнівською Волостю. Заодно у ньому розміщувалося містечкове управління та волосний суд. Постійно присутніми у ньому були містечковий Голова, а пізніше Старшина, писар, пристав та урядник. Волосне начальство мало окремі дні прийому. Це приміщення залишилося відомим у історії ще тим, що у ньому у 1859 році двічі побував **Т.Г.Шевченко**. Знаходився він там під наглядом пристава, коли його возили із Пекарів на допит у Черкаси та на зворотній дорозі у Київ (але є й інші дані). До сьогодні існують перекази про те, що знайомі мошнівці приносили туди йому поїсти. З цих розповідей стало відомим, що Т.Г.Шевченко полюбляв великі українські пиріжки із квасолею. Саме їх і передавали у вузликах йому мошнівські молодиці. А у Мошнах поет був неодноразово і до того, тому і мав тут щирих друзів та знайомих... [12]

Із **3 квітня 1917 року** тут був проведений мітинг, була скинута з постаменту статуя царя Олександра Другого, що стояла перед будівлею та розмістився там більшовицький райком мошнівського куща. А з 1923 по 1931 роки тут розміщався райком партії Мошнівського району, куди входило 18 сіл. Після розформування району в приміщеннях: Волосної Управи, старої поштової станції та Земського банку розміщувалася школа – семирічка. Нині у старому приміщенні колишньої Управи діє районна станція юних техніків. Будівля Земського банку також збереглася донині, але є вже наявні ознаки того, що її скоро не стане... Будинок, у якому споконвіку був мошнівський банк, пізніше, у 1929 році була кредитна спілка району, а ще пізніше – частина семирічної школи нині почав розвалюватися, бо немає належного господаря.

Вже давно немає будівель старої поштової Станції, частина їх згоріла у війну, а частину забрав час... [2]

Будинок Волосної Управи (нині СЮТ).

Саме від старої поштової станції дорога виводила до мосту на р. Мошна (цей міст на річці Мошна існував ще шістдесят років тому)...

Попід міст річка Мошна текла до Поташні. Таку назву те місце носило не тому, що там виробляли поташ - тодішнє мило, справа була дещо в іншому. Там, на лівому березі річки Мошна було місце, куди звозили діжки із поташем, дьогтем, каніфоллю. Потім його вантажили на невеликій пристані на судна та водою транспортували аж у далеку Литву.

Про такі торгові оборудки згадував у своїх записах ще французький інженер – дослідник Гійом Левассер де Боплан, який служив польській Короні та описував Україну у часи козаччини. Тій вантажній пристані у Поташні довелося залишитися у історії Мошен як першій пароплаводівній верфі на Дніпрі. Тут у 1823-му році збудували перші пароплави “Бджілка” та “Наdejда”. Були й інші судна, переважно буксири, але відомими, як завжди, лишилися тільки перші...

Та є спогади і документи, у яких вказується, що в тому місці суднобудування існувало ще в козацьку добу. Саме тут мошнівці споруджували славетні козацькі “чайки”, які наводили жах на турків та татар у далеких гаванях Константинополя та Каффи (нині м. Феодосія).

У мошнівських низинах між двома рукавами Дніпра зростали величезні верби, які були досить добрим матеріалом для спорудження легких двостернових козацьких човнів. Двостерновими назвали їх тому, що вони мали стерно керування з обох кінців. При зміні напрямку руху цим суднам був непотрібним розворот, треба було лише гребти веслами в іншу сторону. Це інженерне рішення визріло також на мошнівській землі. Його досить довго використовували козаки в суднобудуванні і в понизов'ї Дніпра... [11]

Все, що залишилося від річки Мошна у старій Поташні.

Інша, торгова пристань була на правій стороні р.Мошни, на Деригородку (вул. Замедяньського) див. мініатюру 18-го ст. ” Пристань”. То була пристань із митницею, де купці перевантажували свої товари з вітрильників на вози та везли їх на базар. [15] Дорога до базару пролягала півостровком, на якому була одна єдина вулиця, де і проживали ті митники. Їдучи підводами дорогою на базар купці частенько бурчали, що на митниці їх “обідрали”, тобто взяли велике в’їзне мито.

Отак і виникла така назва урочища, спочатку як дражнилка, а потім з часом закріпилася вона за тим місцем як топонім... Та дорога була розділена до базару навпіл вулицею

Медянка , до неї вона звалася Деригородок, а після перехрестя вона вже мала назву Свинячка, бо там продавалися у ярмаркові дні свині.

Ця вулиця існує і нині, але має вона одну загальну назву – вул. імені Кирила Іпатовича Замедянського, який у революцію був першим головою волосного партійного комітету.

Деригородок у повінь.

Не добігаючи трохи до базару ця вулиця пересікає перехрестя із трьох вулиць, утворюючи своєрідний вигін із п'ятьма дорогами. Та вулиця, що йде вниз на луки та має звідси продовження до церкви, має назву вул. імені М.Ю.Ткаліча. Цей чоловік відзначився тим, що був у 1917-му році командиром загону, який брав штурмом Зимовий палац у Петрограді. Від цього перехрестя відходить ще одна вулиця, яка нині має назву вул. Ветеринарна. Думаю, пояснює цей топонім не потребує, але є тут відомі з давнини місця. Між вулицями Ткаліча та Ветеринарною є своєрідний трикутник землі, де нині стоїть пилорама. А раніше там здавна були церкви. Остання відома дерев'яна церква називалася Успенською або Пречистською.

Вона проіснувала із 1868-го до 1937-го року, коли була розібрана воїнствуючими атеїстами. Біля церкви було обійстя священика (нині це двір нинішньої ветлікарні), а за ним здавна була стара ветлікарня, де жили та практикували мошнівські коновали.

Це не дражнилка, бо саме такі записи мали ветлікарі у своїх дипломах. Тому ця вулиця в давнину і прозивалася Коновальною. А в іншому кінці Ветеринарної вулиці – на перехресті з Медянкою зліва, стояв колись великий шинок, куди сходилися мошнівці та подорожні із поштової станції. [12]

Згадана вулиця Ткаліча впирається у військово – етапну Канівську дорогу якраз навпроти Спасо – Преображенської церкви залишаючи ліворуч, власне, територію самого базару. Тут закінчується вул. Жовтнева біля старовинного польського костюлу та починається вул. імені Григорія Никоновича Рябоконя на якій і розташувалися базар, нова пошта, сільська Рада. З іменем Рябоконя зв'язані спогади про те, що він був першим волосним комісаром, та ще те, що він не завжди корився новій владі. На жаль, знищення палацу Воронцова в Мошногорах, пограбування монастиря та вбивство настоятеля Вознесенського монастиря, терор для простих мешканців – далеко не повний перелік так званих «революціонерів» під проводом Рябоконя.

Г.Н.Рябокін

А згадка про **величний храм у центрі села** не випадкова, бо це – візитка Мошен, збудована повелінням М.С.Воронцова у 1840-му році в улюбленому господарем готичному стилі. Є відомості про те, що тут хотіли збудувати той храм, що стоїть нині у м.Городищі. Але не довелося... Та як би там не було, а за наказом та на кошти графа Михайла Семеновича Воронцова була збудована та освячена Київським митрополитом Філаретом 6 серпня у 1840-му році ця споруда. З тієї пори на канівській дорозі в Мошнах постав новий храм висотою майже 40 метрів, що не схожий ні на жоден із діючих на Україні. Ажурно переплітаються тюдоровський готичний стиль з барокко, є елементи від мечеті та суто слов'янські бані! Тих бань, великих та маленьких, на споруді аж 24, а гвинтові сходи до дзвіниці нараховують, аж 153 сходинки...

Вражає розпис високої стелі всередині храму, його внутрішня освітленість та прекрасна акустика. Одеському архітектору Торічеллі вдалося поєднати в одній споруді всі досягнення світового будівництва культових споруд. Реставраційні роботи, проведені

всередині храму, зберегли його первинну красу. Просторе приміщення має чотири напівкруглих ніші, над входом до нього є своєрідний балкон. Туди ведуть дерев'яні сходи, там під час пасхальних служб, коли в храмі багато людей, співає великий церковний хор.

За іконостасом робоче приміщення священика – Вівтар з високо розташованими вікнами зашкеленими різнокольоровим склом. З боків є два аварійні виходи надвір. Цей храм унікальний, єдиний в Україні, що має таку незвичну побудову. Тому детальна розповідь про нього існує у іншому виданні, де зібрані про той храм всі відомості та розповіді. [7]

Надати увазі читача всі відомості про цей храм на сторінках цієї невеликої за обсягом книги немає, на жаль, ніякої можливості. Колись у давнину ліворуч храму були будівлі ремесленого училища для хлопчиків, а праворуч була спаська двокласна школа для дівчаток, яка після революції стала школою загальною. За нею на дорозі в Черкаси (вул. Леніна) стояв старий сільський клуб. Це була вже збудована постреволуційна споруда, яку називали Нардомом..

У війну фашисти знищили освітянські заклади, а клуб уникнув такої долі “доживши” до 1969-го року, коли став до ладу новий Будинок Культури. Пізніше він використовувався як магазин меблів та згорів внаслідок короткого замкнення електропроводки.

Отак ми у своїй розповіді зробили коло назад від згаданої Поташні, тому продовжимо розповідь про Мошни далі.

...Біля згаданої вже нами суднобудівної верфі на Поташні було місце, де етапна дорога повертала ліворуч. Саме у тому місці були два невеликі озерця, одне із яких нагадувало контури серця. Тому у народі і прозвали те місце Чирвою. Там також проживали люди, колись був великий тартак суднобудівної верфі (різали дошки та шпангоути для суден). Та стара пилорама діяла біля Чирви аж до виселення владою усього масиву в 1963 році. А етапна дорога виводила всіх подорожніх у густо заселений житловий масив із тупиками вуличками та провулками. Звався той масив Замістя, бо був за мостом на р. Мошні, на Поташні. Нині того житлового масиву вже немає, але вже забудовується вул. Польова, яка пролягла майже на місці колишньої Широкої вулиці. Це був дуже красивий житловий масив з численими вуличками та тупиками, який щороку заливало повеневидами водами. Саме через те у 1963 – 64-тих роках його і переселили...

Справжньою удачею пошуковця стала знайдена мною складена “від руки” колишнім жителем Замістя Смоквином Миколою Олександровичем невелика карта старого Замістя перед переселенням. Цінність цієї карти полягає ще у тому, що на ній нанесені будинки на вулицях з іменами людей, які в них проживали. Нині цей документ опрацьовують фахівці. Це означає, що буде збережене для нащадків “лице” вже давно неіснуючої частини поселення у Мошнах.

Якихось сталих назв малі вулички у ньому не мали, вони називалися за прізвищами або прозвищами найяскравіших особистостей, що там проживали. З того часу залишилося фото, яке було зроблене фотографом – аматором, колишнім жителем Мошен Коцарем Миколою Олександровичем (1924-го р.н.) із дзвіниці Спаського храму. На ньому добре видно вулиці : Широку, Бабаївську та Бондарське.

Звідти колишня стара дорога проходила вулицею Широкою, (вона була продовженням канівської військово - етапної дороги) до гирла р.Мошна (нині Вільшанки, якої тут не було до 1820-го року). Дійшовши із Поташні до сучасної річки Вільшанки, Мошна повертала ліворуч і текла по сучасному руслу Вільшанки, де у її гирлі, що звалося колись Устею, у наймілкішому місці була Цяшкова переправа. Чому вона так називалася наразі також невідомо, залишилися лише спогади про неї у старожилів та записи про паромну переправу в архівних документах (**ДАЧО ф. 8, оп. 2, спр. 217, арк. 224**), де зазначається про те, що виводила вона подорожніх поза болотом, яке старі жителі називають Янжеловим на старий Сокирянський шлях біля Лозівка та в урочище Редьку. Урочище Редька виникло в результаті міграції старого Дніпра на схід. Назва його така через те, що уся та територія дійсно схожа на контури згаданого овоча. Там завжди була вода, таким залишилося воно і до сьогодні. Але води там значно поменшало. Меліоративні канали майже осушили урочище.

До сьогоднішнього часу в Мошнах існує стара козацька лайка: – А пішов би ти поза Янжеловим! Коріння її знаходиться у сивій давнині. Тоді ще люди не знали російських “шедеврів” з матом та іншим непотрібом, а даний вислів означав дуже просте побажання - іди геть із містечка, бо те Янжелове і було крайнім місцем Мошен. А от чому воно носить саме таку чудну назву нині вже ніхто не знає... [12]

Праворуч, відразу за річкою проходила інша військово-етапна дорога, яку називали Городищенською. Там також був Брідок через Редьку, і проходила та дорога повз Мошногори, повертаючи біля джерела праворуч. Про це джерело згадує у своїх записах у щоденнику князь Воронцов ще у середині вісімсотих. Там записано як вони із своїм другом князем Лопухіним із Корсуня попивши цілющої джерельної води відвідали башту Святослава.

Мошногірська вода мала цілющі властивості здавна, тому сюди до джерела завертали усі подорожні, щоб відпочити у тіні та набрати води на дорогу. Нині дві меліорації значно підірвали “здоров’я” самого джерела, тому воно дає дуже мало води.

Джерело в підніжжі Мошногір на дорозі в Черкаси.

Мошногірський Вознесенський монастир був на іншій стороні Мошногір, а перед ними монастир здавна мав свої городи, де був невеличкий хутір. Звався він просто хутором монастирським до **6 грудня 1637-го року**, а після цієї дати хутір одержав назву Лютарівка. Потерпівши поразку від польських військ під Кумейками, козацькі сили Павлюка (Павла Бута) темної ночі відступили через Мошни до Черкас та далі крилівським шляхом у стару Боровицю. По дорозі вони залишили на монастирському хуторі поранених та хворих козаків. Та поляки, що кинулися за розбитим військом у погоню, учинили люту розправу над беззахисними людьми. Майже 300 людей, разом із жителями хутора були порубані, а хутір було спалено дощенту. Страшною була лють та помста польських жовнірів стражника Лаща...

Відтоді і носить те урочище таку назву. Майже про всі раніше згадані урочища згадується в універсалі Івана Мазепи від 20 травня 1708-го року. А детальний опис Лютарівки та Чернечого зроблений у статистичному звіті ігумена Мошногірського Вознесенського монастиря настоятеля Каллиста від 1893-го року (ДАЧО ф.149оп.1спр.86, арк144-145.Оригінал.) Та була в історії того хутора іще одна офіційна назва.

У революцію 1917-го року там, на реквізованій у монастиря території, поселилися більшовицькі вояки, вигнавши геть його споконвічних жителів, які працювали на монастирських городках. То вони офіційно, рішенням мошнівського РВК і перейменували те місце у хутір імені Х.І.Марченка, закатованого бандою. Нині того хутора вже немає, бо він був переселений у село у шістдесяті разом з іншими переселенцями. [2]

Із кінця 1700-тих років, під самим Мошногірським лісом неподалік від джерела, було збудовано панську гуральню Олександри Браницької, а через етапну дорогу на Городище був панський винокурний сад. Обабіч дороги виникло поселення, яке назвали Підлісся. Там і до цього були людські оселі, та тоді до них долучилися ще й інші. Спочатку то було невеличке поселення, майже таке як тепер. Але із 1820-го року, після побудови парку М.С.Воронцова воно розтяглося праворуч від дороги (як їхати до с. Байбузи) аж до самої

Брами. Брамою називали місце в'їзду у парк. Парк М.С.Воронцова в Мошногорах був найбільшим у Європі за площею парком у англійському стилі. Він проіснував із 1820 по 1917 рік. Це місце цікаве ще тим, що ліворуч під горами, на місці колишнього старого лісництва було управління парком Воронцова. Там у дерев'яному будиночку проживав керуючий Мошногородищенським маєтком Іван Тимофійович Ягницький. Тут приймав він відвідувачів парку та своїх знайомих серед яких був і Т.Г.Шевченко, тут Ягницький і помер у 1862-му році. Нині тих старих будівель вже немає, парк знищили ще у революцію, а будівлі Підлісся були спалені німцями ще у 1943-му році разом із Лютарівкою.

Навпроти гори Бесідка із Підлісся починалася дорога до містечка, якою їздили князі до церкви. То була добре доглянута обвалована ґрунтова дорога. Обабіч неї були зарослі дикого терену, де полюбляли гніздитися солов'ї. На тій дорозі стояли аж чотири містки: Підгорянський, Куншин, Вільшанський та Медянський. Усі ті споруди мають свою цікаву історію та у такому короткому огляді її висвітлити просто неможливо.

Наприклад: Куншин місток над болотом був названий через назву болота, у якому навіки зостався очільник татарів **Кунша – бей** після розгрому козаками загарбників **5 лютого 1527-го року**. У тому місці татари провалилися під лід разом із їхніми кіньми. Про ті події залишилися записи в історичних документах та легенда у людській пам'яті... [7]

Міст через р.Вільшанку, якого більше немає...

З нашої розповіді якось “випала” красуня - річка Вільшанка, яка була створена руками кріпаків та заробітчан за повелінням графа М.С.Воронцова та на його кошти. Її прокопали вручну, осушивши значні території заболоченої місцевості. Тому старі люди донині називають її канавою. Колись, у повоєнні роки на ній був дерев'яний міст на дорозі у Черкаси, який добре зносився за свої 20 років. Пам'ятаю, коли по ньому їхала машина, то він увесь тріщав та згинався...

Новий міст на Вільшанці був збудований у середині шістдесятих і вже неодноразово реконструювався. Той бетонний міст прослужив майже 45 років. Нині він перестав задовольняти норми правил руху (був дуже вузький), та зносилися його конструкції. Тому його розібрали та на тому місці збудували новий сучасний міст. Трохи навіть жаль того

моста, бо на ньому усі випускники школи після шкільного балу завжди зустрічали вранішнє сонце. Скільки мошнівців саме із нього йшли у самостійне життя?

Чергова реконструкція мосту на р. Вільшанці.

А стосовно медянського чи вільшанського моста, про якого була згадка, то він стояв у іншому місці, на вул Медянці (нині вул.А.Онїщенка). Забігаючи наперед, мушу відзначити, що того моста спалили німці у 1944 році під час визволення Мошен. Він і зв'язував колись Лютарівку та Підлісся із містечком. Там, на Лютарівці, за 10 метрів від берега річки із середини вісімсотих до 1927 року стояв монумент встановлений Воронцовим, як подяка людям за побудову пароплавів та нової річки. То його перенесли до церкви та приурочили 10 роковині революції та загибим героям громадянської війни мошнівські партійці.

Одразу за вільшанським містком була найкраща вулиця в містечку, яка існувала ще із п'ятсотих, але разом з побудовою парку М.С.Воронцова у Мошногорах, відбулося її відродження. Вона була розширена та добре упорядкована. А назвали люди цю вулицю вже трохи пізніше Медяною. Така назва була в неї через те, що княгиня К.А.Балашова їдучи в неділю до церкви каретою, роздавала малим діткам медяники. Такою красивою та широкою залишилася ця вулиця і тепер, але нині вона носить назву Андрія Онїщенка. Колись тут проходив до парку та до монастиря пішки поет Т.Г.Шевченко. А іще раніше, у п'ятсотих роках в місці перехрестя цієї вулиці із вул. Зеленою колишній володар Мошен Олександр Вишневецький збудував свій Замок. То було опісля набуття Мошнами статусу міста та одержання ними з Кракова Магдебурзького права. Той замок був, як на ті часи, досить солідною будівлею, яку охороняли наймані надвірні козаки. Біля Замку навкруги забудувалася так звана Польська Слобода, у якій проживали переважно поляки. Вони служили у різних установах містечка Мошни заодно виконуючи роль потенційних захисників самого Замку. Саме володар цього Замку був досить заможною людиною, бо неодноразово позичав гроші завжди бідній польській казні. За це польський король **Сигізмунд Третій** і надав **9 лютого 1592** року Мошням неповне Магдебурзьке Право з повним самоуправлінням, польській казні належали лише податки. Мошни стали містом із своїм гербом. На тому гербові був зображений щит із списом.

Чи багато тодішніх міст в Україні мали такі привілеї? А тодішнє населення містечка за кількістю людей було таким як нині. Справедливості ради, треба зазначити, що ідентичний герб мало містечко Штасфурт в Англії – батьківщина Шекспіра.

У 1600-му році Олександр Вишневецький помер у родинному замку на Волині у місті Вишневці. А мошнівський замок іще довго був управлінням всього містечка, але під час чергового набігу татарів, вірогідно, у 1667-му році він був повністю знищений, як і усі Мошни. Остання садиба Польської Слободи згадується в документах вже опісля 1920-го року, але донині навпроти місця, де стояв замок залишився рів та дві вулички – тупики.

Так виглядає стара Медянка нині (вул. А.Оніщенка).

Неодноразово в архівних документах згадується прізвище **Стіхно**. Там ще є згадки про Стіхнові землі. Тому, мабуть, читачеві буде цікаво довідатися про цю давню мошнівську родину. Вперше це прізвище згадується в універсалі Івана Мазепи ще у 1708-му році.

Відомий нам Стіхно (на жаль ініціали невідомі) проживав у Мошнях на Медянці (нині це вул.А.Оніщенка). То був досить заможний чоловік, який володів клаптем землі, що межувала із землями Мошногірського Вознесенського монастиря, які були з південно – східної сторони (Лютарівка), із землями Воронцових з півдня, кордоном північних частин володіння була Медянка та вуличка, що відходила від неї, а з півдня протікала річка Мошна. Звісна річ, що у Мошнях були і більш заможні люди, але Стіхнові довелося залишитися в історії тому, що у його володінь були знатні сусіди. Монастир згадував його прізвище у своїх статистичних звітах, а з родиною Воронцових у родини Стіхнів була навіть судова тяжба за згадані землі. Річ у тому, що спроектована ще у 1820 -му році копана річка Вільшанка пролягла прямо через їхні землі з'єднавшись із р.Мошною, котра різко повертала в цьому місці вліво до гирла, де впадала у Дніпро. Монастирський ставок на Лютарівці внаслідок цього з часом перетворився у болото, а за втрачені землі не було ніякої компенсації. Монастир та Федір Стіхно, який одержав “урізані” землі у спадок від батька майже одночасно подали судові позови до князя М.С.Воронцова про належне відшкодування ним нанесених збитків. Діла монастирські залагодилися “мировою угодою” від 1850-тих років, а Ф.Стіхнові відповідач від Воронцових - керуючий мошногородищенським маєтком І.Т.Ягницький надав іншу землю на заміну втраченої...

З історичних документів випливає те, що люди із прізвищем Стіхно проживали у Мошнах ще із початку 1700-тих років. Але відомості про них, на жаль, забрав час. Документальні свідчення про родину Стіхнів відомі вже із середини 1800-тих років. Федір Стіхно мав сина Феодосія та дочку Марфу. Це лише відомі люди, бо за розповідями рідних, мав Федір Стіхно 12 дітей.

Чоловіча половина цієї досить великої родини загинула у роки Першої світової війни та у революцію 17-го року. Майже всі його сини були у відомому військовому угрупуванні Зеленого. Тих, кому вдалося вижити забрали репресії та Друга світова війна. Донині збереглася садиба Стіхнів на Медянці, тепер там проживає дочка Феодосія - Снадіна Катерина Феодосіївна. Разом із своєю сестрою Ольгою вони до заміжжя носили прізвище Стіхно. Нині такого прізвища в Мошнах вже не існує, воно зникло в середині 80-тих років минулого століття, коли вийшла заміж Ольга, яка була останньою із великої та давньої родини з цим прізвищем. А їхня мати – Смаглій Євгенія Кузьмівна 1912-го р.н., (по заміжжю Стіхно) була дочкою дядька Смаглія Кузьми Даниловича 1879 р.н. на честь якого в Мошнах назване урочище. Про нього буде згадка пізніше. Такі міжродинні зв'язки просліджуються не в одній мошнівській родині, але то вже окрема тема... Саме нащадки Ф.Ф.Стіхна і розповіли про нього та надали старі родинні фото та офіційні документи, окрім цього існує немало архівних документів, які вказують на те, що прізвище Стіхно у свій час було досить відомим у Мошнах.[1,12]

Ліворуч від Медянки (коли їхати до центру) є лише одна вулиця - це вулиця Зелена, яка одержала назву вже опісля свого відродження. Після виселення там була пустка, а вже у 1970-му році там було дозволено людям забудову. У цієї вулиці також цікава історія, бо вона раніше мала аж дві назви, розділяючись навпіл. Від Медянки там була Цимбалівка, а далі звали її люди Дробішівкою. Ті назви були за прізвищами сімей, що там проживали (раніше ця вулиця була із західної сторони замку Вишневецького). Біля обійстя батьків селилися їхні діти та онуки. Замку вже давно немає, а вулиця існує донині.

Паралельно Медянці із заходу була колись інша вулиця, яка називалася вулиця Довга. Нині тієї вулиці вже немає, але в пам'яті старожилів ця вулиця зв'язана з іменем діда Оргоні, який був колись неперевершеним майстром, що робив дуже красиві та практичні прядки. На Довгій проживало досить багато сімей, які залишили свій слід у історії Мошен. Та у пам'яті старожилів назавжди залишилася згадка про трьох братів Огільків, які вже в повоєнний час жили подвійним життям: удень працювали на тракторах, а уночі грабували та вбивали невинних людей. То цікава та кривава історія, але розповісти про неї у такому невеликому описові немає ніякої змоги.

Від вулиці Довгої попід річкою Вільшанкою, яка з'явилася опісля 1820-го року тяглося поселення, що виникло у той же час. Його старі люди називали Підканав'я.

Є воно і досі, але нині це вже вул.Вільшанська. Вулиця Довга разом з іншими вулицями, що страждали від повеней потрапила під виселення 1964-го року так і не відродившись...[1]

Отак у своїй розповіді ми і підійшли до великого житлового масиву, де проживала колись та проживає і нині майже третина населення Мошен. Розташоване воно на підвищенні у 20 м. Це своєрідне природне плато від Довгої вулиці зі сторони річки мало вулицю, яка

називалася Вільшанський спуск. Тож по ній і піднімалися люди на Дячкову гору, яка була та і нині є на Ревках. На горі спуск розділяється на дві вулиці: Першотравневу та Дробиша. Назва першої зрозуміла, а стосовно вулиці Дробиша вдалося зібрати досить мало відомостей. Достеменно відомо те, що Дробиш був першим у Мошнах міліціонером, якого закатувала банда у 1920 році...

Ревками називали люди отой увесь житловий масив, де ніколи не було повеней. Вели на Ревки від містечка три дороги: Одну із них ми вже згадали, а була ще Бабичівка та Байбузька дорога.

Та була іще одна вулиця, якою можна було потрапити на Ревки. Вона з'єднувала вулицю Довгу із Ревками - то була Воронівська вулиця, і називалася вона так тому, що на ній проживав дід Воронець, який добре умів шити кожухи. Нині ця вулиця називається Партизанською. На самих Ревках було п'ять найбільших урочищ: Дячкова гора, Кулажине, Цвинтар Звіринець та урочище Значок. Про кожне із них поведемо мову окремо.

*Будівлі на Дячковій горі на Ревках.
Підніжжя цієї гори колись було старим руслом Дніпра.*

Дячковою ту гору називали через те, що там колись проживав Смаглий Кузьма, який був дяком у церкві. Коли він співав басом, то в церкві згасали свічки. Дяком у церкві був і його батько Данило, який мав на тій горі велике дворище із власною кузнею та жорнами. Про цю родину зібрано мною немало матеріалів із родинними фото дореволюційного періоду.

Про урочище Кулажине наразі відомостей немає, воно так і залишається білою плямою на мапі Ревок. Тягнеться воно дугою у південній частині житлового масиву до Звіринця. Урочище Звіринець одержало таку назву завдяки тому, що тут проживали люди, які обслуговували панський звіринець у Мошногорах. Нерідко тих звірів можна було бачити і в їхніх господарствах, бо вони були фактично ручними тваринами (нині це вул. імені Х.І.Марченка, це та людина, іменем якої колись був перейменований хутір Лютарівка).

Паралельно цьому урочищу з південної його сторони ріс великий дубовий ліс. Про долю того лісу нинішні покоління довідалися із архівних записів. Після того, як була прокопана річка Вільшанка, хазяїн цих угідь М.С.Воронцов наказав зрубати великі дерева на протязі 25 верст уверх по течії. До тих великих дерев потрапив і ліс на Звіринці. Окремі його колоди були товщиною до 1 метра та довжиною більше 10 метрів. Такий будівельний

“матеріал” було доставлено водою у 1840-му році на адміралтейські суднобудівні верфі м. Миколаєва.

На луках, що були поміж Звіринцем та річкою знаходилася на протязі майже двох століть невеличка цегельня, що виробляла досить якісну цеглу для потреб Мошен. З тієї цегли збудований будиночок канцелярії, що стоїть біля Еленської школи і понині. В далекий постреволуційний час там виготовляли непалену цеглу – сирець, а нині та цегельня вже не існує. За розповідями односельців здавна саме у цьому місці на річці Вільшанка були вбиті у дно великі сваї на яких трималися споруджені дерев'яні будки.

Тут працювали мошнівські пралі, які займалися звичайною для жінок роботою та відбілювали на сонці виткане полотно.

На північ від вулиці Звіринець розташований колгоспний двір, який з часу його заснування носив назву “Червона Зірка”, пізніше там було зведене з усіх колгоспів господарство – тваринний комплекс ВРХ із назвою “Дружба”. [2]

Майже у центрі житлового масиву на Ревках, а вірніше на нинішній вулиці Садовій (поруч з магазином Крамара) у **1868-му році** була відкрита перша в містечку Успенська однокласна приходська народна школа. Першим учив грамоті мошнівців В.С.Висоцький, що був настоятелем Успенської церкви. Пропрацювала та школа довго, пізніше там була хата – читальня та клуб, а нині того приміщення вже немає. Прослуживши людям більше ста років приміщення здалося на поталу часові...

Цвинтар, мабуть, також пояснень не потребує. На ньому ховали небіжчиків із приходу Успенської церкви, або південної частини містечка та із Лахману. Везли туди покійників від церкви Бабицівкою повз стару Бойню, що знаходилася праворуч до бору (нині вул. Ткаліча та частина вул.Космонавтів) Колись на цвинтарі стояла дерев'яна **Успенська капличка**, де відспівували покійників, але її ще в революцію спалили войовничі атеїсти.[12]

Урочище Значок знаходиться при в'їзді на Ревки старою Байбузькою дорогою від села (вул.Жовтнева). Ліворуч від дороги, вже на Ревках ще і досі стоїть будівля старої двокласної Земської школи. Не доїжджаючи до неї 200 метрів, ліворуч від дороги, стояв тримерової висоти дубовий хрест із прибитою навскоси пікою. Довго на вдавалося з'ясувати нічого ні про того хреста, ні про саму назву урочища.

Старі люди розповідали, що того хреста поставив ще до революції священник Успенської церкви. Та розгадка знайшлася у науковій літературі. Виявляється, що так називалися місця збору козаків. Таким було те місце здавна, ще із часів Богдана, а назву Значок одержало воно вже опісля 1764-го року, коли пішов на “пенсію” по старості лубенський сотник К.Значок.

Сама по собі подія, в нашому розумінні, рядова, але треба знати про те, що у ті часи сотники до старості не доживали... Отож, той сотник у присутності значкового товариша полку збирав у окремо відведеному місці свою сотню. Та відтоді такі місця козаки традиційно почали називати Значком. А великий хрест, вірогідно, і визначав це місце у Мошнах - місце збору козацької сотні... [5,11]

Згадана байбузька дорога вже у шістдесяті одержала покриття з бруківки та зв'язала Мошни із селами Байбузи та Яснозір'я, а далі вона прямувала у Корсунь. Пізніше на ній з'явився асфальт. Саме через те, стара ґрунтова корсунська дорога через Руду стала непотрібною...

*Так виглядає нині дорога на Значку, або байбузька дорога.
Згаданий дубовий хрест стояв у цьому місці ліворуч.*

Як бачимо, одна загадка перестала такою бути, але ще залишилася невідомою назва Ревки, бо ніхто не розповів, що ж вона означає? На південь, під Байбузами є поселення Закревки, як видно, ці назви дещо співзвучні і мають явний нахил до польської мови. А що означають – невідомо до цього часу.

Звичайно, що у Мошнах ще є багато загадок, але то вже царина істориків-професіоналів. На жаль, відомості про деякі вулиці та кутки вже поглинув час, бо відійшли у небуття старі жителі Мошен – носії інформації, а в старих архівних документах ця тема висвітлена дуже обмежено. Тому зібрані протягом довгого часу дані про Мошни унікальні. Біда ще у тому, що дослідники – аматори не завжди мають належний доступ до архівів. Тому і залишаються вони неопрацьованими. Таким неопрацьованим фондом був та ще і тепер залишається фонд ДАЧО – судові справи (ДАЧО – скорочено Державний архів Черкаської області). Саме в ньому ще залишилося багато невивченого. Не вивчені належним чином плани повітових землемірів, де вказуються зазначені вище землі та урочища. Одним з таких землемірів був у початку 1800 -тих років Черкаський повітовий землемір Павло Стефанович Шелешпанов, який залишив нащадкам свої плани. В них є досить багато цікавого. Багато архівних даних припадають пиллом у архівах Києва, Москви та Петербурга. Є вони і в далекій Варшаві, та, на жаль, ці джерела аматорам недосяжні...

Є ще багато інших джерел інформації, та, на жаль, вже зникає основне джерело – старожили Мошен та навколишніх сіл. Тому саме тепер потрібно записати спогади тих, хто іще проживає поруч з нами...

Щоб не бути голослівним наведу лише один приклад, у якому старі документи та розповіді старожилів вимальовують своєрідну картину – долю одного лише будинку в Мошнах. На жаль, нині він вже давно не існує, але розповідь про нього досить цікава.

Документом, із якого впливають відомості про старі Мошни є стара виписка із першої частини актової книги Черкаського нотаріуса Петра Семеновича Гуляницького від 24-го червня 1915-го року, із нотаріального архіву (частина 50 по Черкаському уїзду за № 7009, оригінал). У цьому документі згадуються назви вулиць та базарна площа. Там, зліва від старого костюлу, стояв колись великий дерев'яний будинок (нині те місце займає майстерня “Агротехсервісу”).

Той будинок мав сім жилих кімнат, був він одноповерховий та мав дах під залізом. Біля нього було 290 кв. сажень землі. Із записів у документі стає відомим, що збудували його ще у 18-му столітті, і належав він міщанину - полякові.

У кінці 800-тих цей будинок став власністю Янкеля Дувидовича Маламента. По смерті господаря у 1905-му році будинок був викуплений на торгах у Черкасах його сином – Мордко Янкелевичем Маламентом за 120 рублів. Узаконивши нотаріально цю оборудку

у 1915-му році, Мордко Маламент надав у користування всю свою нерухомість у Мошнах своєму братові Рувимові Маламенту, який 28-го березня 1920-го року продав його жителеві містечка Мошен Степанові Степановичу Максименку (відомого у Мошнах за прозвищем Жеребко) Окремої купчої не було, свою згоду у письмовому вигляді надав дійсний хазяїн Мордко Маламент на старому документі власноручно...

Отак, із невеликого паперу і впливають відомості про минувшину, до речі саме звідси стає відомим, що вулиця від костюлу до Успенської церкви (до перехрестя доріг) мала три садиби. Про одну із них ми вже знаємо, а двома іншими володіли Григорій Теплов та Героним Новицький. Нині за майстернею “Агротехсервісу” до згаданого перехрестя розташована лише одна садиба. Там проживає родина Одинокого, яка і зберегла старий документ. [12]

Як бачимо, саме в таких документах найбільше інформації про старі Мошни, їх вулиці та урочища. І саме ця частина архівів вивчена істориками найменше...

Від себе мушу зазначити, що всі знайдені старі записи мною використані повністю. Вивчаючи їх та аналізуючи зроблені записи розповідей старожилів, стає відомим багато цікавого із минулого Мошен. Така спішна продаж евреями своєї нерухомості у 1920-му році в окрузі Черкас, зокрема мошнівського куща, була вимушеною, цьому сприяли погроми єврейського населення так званою бандою атамана Голого. Саме у той час подібну продаж свого майна вчинили Шулим (власник млина у центрі) та інші підприємці. Із пізніших записів в інших документах впливає те, що майже всю продану ними нерухомість у 1924-му році реквізувала нова влада у нових власників...

Але то вже тема іншої книги. Матеріали до неї збираються мною вже давно. Та ще існує у людей досить багато документів про старі Мошни, про розкуркулювання, голодомор та насильну колективізацію.

Є там дані про зниклих у ГУЛАГах трударів – односельців, про трагічні людські долі та “похоронки” воїнів. Залишилися старі документи видатних мешканців Мошен.

Тому у мене буде велике прохання до односельців. Не тримайте такі речі у шухлядах, нехай вони стануть відомими для суспільства. Адже це – наша із Вами історія, якою б вона не була. Нинішня оргтехніка дозволяє зробити електронні копії з дорогих Вам документів, які носять до цього часу інформацію про колишніх мошнівців.

Назви та опис урочищ у цій книзі подані не у звичному алфавітному порядку, а згідно їх місцезнаходження на карті села починаючи від північної його частини за течією Дніпра вниз. Вони “привязані” до старої канівської дороги (нині вул. Леніна) яка нині має на карті України позначку Р-15.

Буду дуже вдячний, якщо хтось відгукнеться і уточнить, або додасть до цієї розповіді про Мошни якусь нову інформацію чи історичні документи до даної теми. Вивчення історії Мошен ще далеко не закінчене, і якщо хтось досягне у цьому значних успіхів, то я особисто буду йому щиро вдячним. Подивіться самі, Шановні, чи багато ми маємо книг про місто Мошни з Магдебурзьким Правом, чи про старе сотенне містечко? Чи багато істориків висвітлили його минувшину та роль у житті козацької України?

За свої прожиті 513 років Мошни мали усього: криваві набіги татар та козацькі повстання, відродження та революцію. Тож роботи на цій ниві вистачить усім, було би лише бажання...

Надана Вашій увазі книга не є повним висвітленням історії людей, вулиць, будівель та урочищ Мошен – це лише невелика спроба узнати все про них, від минулого до сучасного...

МИХАЙЛО СЕМЕНОВИЧ ВОРОНЦОВ ТА ЙОГО РОДИНА (1782 – 1856 р р.)

Родина М.С. Воронцова належить до найстаріших родів Воронцових та Воронцових – Дашкових, представники яких у 18 та 19 столітті займали найвищі пости Російської імперії. Рідний брат діда М.С. Воронцова – Михайло Ілларіонович був державним канцлером при цариці Єлизаветі Петрівні; рідний дядько – Олександр Романович був президентом Комерц - колегії при Катерині Другій, а пізніше держканцлером при Олександрові Першому. Батько Михайла Семеновича – Семен Романович Воронцов був знаним воєначальником, а після відставки служив послом у Венеції та в Лондоні.

Його рідна сестра Катерина Дашкова – «кавалер - дама», Президент Російської академії, мала добру освіту, вела переписку з Дідро та Вольтером, залишила по собі книгу про катерининську епоху, що зветься «Записки». А ще, ця дама була добрим дуелянтом на шаблях та шпагах. Були й жіночі дуелі...

Народився М.С. Воронцов у Санкт – Петербурзі. Його мати – дочка адмірала Олексія Сенявіна померла рано, залишивши його батькові двох малолітніх дітей. Цікаво знати, що хрещеною матір'ю Михайлика була сама Російська цариця Катерина Друга.

Його батько служив уряду Катерини Другої у його Дипломатичному корпусі. Трапилося так, що у 1785 році його призначили послом до далекого Лондона. М.С. Воронцов зростав в сім'ї російського посла в Англії, красу та архітектуру якої проніс у своєму серці через усе життя. Далекий Лондон став його другою Батьківщиною. З дитинства, його батько запрошував у свій дім для спілкування з дітьми найкращих вчителів математики, архітектури, історії та іноземних мов. Нерідкими гостями в будинку були знамениті художники, письменники та політичні діячі. Змалку Михайлик знав древні мови, читав в оригіналі твори Гомера і Тацита. Вільно володів англійською та івритом. У будинку російського посла була досить пристойна бібліотека. До цього часу збереглася картина невідомого художника на якій малолітній Михайлик позував із яблуком (1790 роки). Нині ця картина (розміром 70 x 55 см.) знаходиться в державному російському музеї. Хто міг би подумати, що в майбутньому цей схожий на дівчинку хлопчик стане державним сановником, царедворцем та князем.[10]

Зміна царських персон зіграла неабияку роль в долі його батька. Імператор Павло Перший не любив найближчого оточення цариці Катерини, переслідував його, а тому посол Семен Романович відмовився повертатися в Росію. Слідуючий монарх Олександр Перший реабілітував колишніх катерининських вельмож, але старий Воронцов вирішив назавжди залишитися в Англії.

Його дочка Катерина Семенівна – рідна сестра Михайла Воронцова вийшла заміж за лорда Херберта та проживала в Туманнім Альбїоні. До речі, її син – лорд Сідней Херберт був військовим міністром Великобританії у роки Кримської війни.

Батько навчав свого сина Михайла не тільки високих наук. З юності хлопчик навчався фаху чоботаря, коваля, вмів переплести книгу. Таких “наук” його навчав батько для того, щоби в житті син був підготовлений до усіх вибриків долі. До такого виховання своїх дітей батька спонукала французька революція, яка дала зрозуміти російській знаті, що в житті усе може статися. До 20 років молодий Воронцов зростав та вчився в Англії, а далі його доля різко змінилася.

Як граф, Михайло Семенович Воронцов по досягненні ним повноліття вступив до обов’язкової для дворян військової служби. Цей крок, зроблений ним свідомо в молоді роки був кроком у життя, бо з військовою службою була зв’язана майже уся його подальша доля. Про величезне багатство родини потурбувалася тітка – Катерина Дашкова, і молодий Воронцов отримав неабияку спадщину. Він був одним із найбагатших людей тодішньої Росії.

З 1803 року він в лавах діючої армії на Кавказі, бере участь у російсько – турецькій війні. За мужність та знання військових наук, у свої 30 років він отримав чин генерала.

Війна з Наполеоном у 1812 році мало не стала останньою у житті Воронцова.

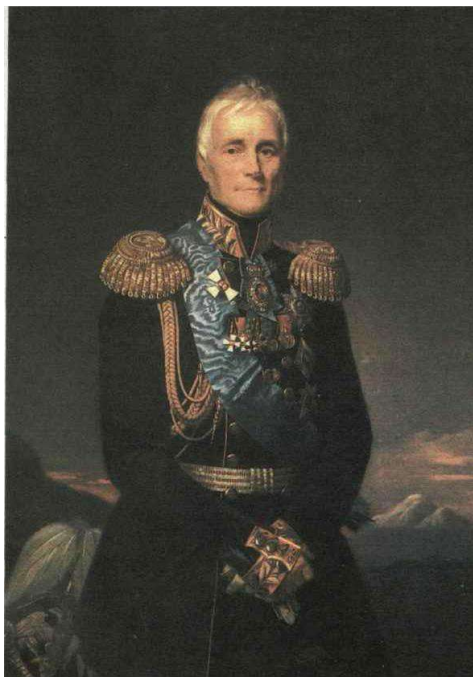

Перебуваючи на посаді командира гренадерської дивізії генерал – майор Воронцов брав участь у Бородинському бою, де отримав тяжке поранення. Тоді він був за крок від загибелі. Підлікувавшись відправився у Закордонний похід, штурмував Париж. Закінчив війну із Францією 1812-го року окупаційним губернатором Франції. Шанованому при царському Дворі чоловікові доручали найвідповідальніші завдання із яких він виходив з честю. Забігаючи наперед слід зауважити, що М.С.Воронцов пережив за своє життя трьох монархів.

Але жоден монарх не мав ніяких претензій до військового та дипломата. Посади, що займав Воронцов при Дворі були досить вагомими бо у місцях, де він призначався, він був особою наближеною до імператора. У 1818 році Воронцов залишив службу в чині генерал – лейтенанта. Цікавий факт: нанесену шкоду Франції його окупаційним корпусом він компенсував за свій кошт. Там же, в Парижі, в січні 1818 року зустрів відставний генерал свою майбутню дружину.

Одружився М.С.Воронцов у Парижі 25 квітня в 1819-му році, досить запізно, бо вже мав 37 прожитих років. Його дружиною стала Єлизавета Ксаверійовна Браницька (1792 – 1881 р.р.), яка була молодша за нього на десять років. Вона була дочкою Франца - Ксаверія Браницького, колишнього гетьмана польських військ на Україні. Її мати Олександра Василівна Браницька (Енгельгардт) мала у своєму володінні біля Білої Церкви маєтності, на яких Браницькі побудували великий ландшафтний парк “Олександрія” , а ще вона мала у своєму володінні так званий Мошногородищенський ключ. То була маєтність, у склад якої входили і Мошни – велике містечко, що колись було сотенним. Усю ту власність і подарувала мати своїй дочці в якості посагу на весілля... [3]

З того часу М.С.Воронцов став черговим власником Мошен. Переїхавши із Франції до Петербургу Воронцов разом з друзями організував диліжансну компанію, яка регулярно перевозила людей від Петербурга до Москви. Вже із 1820-го року його увага була прикута до своїх нових володінь. Деякий час Воронцови проживали у Мошнах в старих панських хоробах, будуючи собі перший великий дерев'яний палац у Мошногорах. Перебуваючи на державній службі Воронцов не міг постійно перебувати у своїх володіннях, тому призначив для цього керуючим Мошногородищенським маєтком свого ад'ютанта, гвардії полковника у відставці Івана Тимофійовича Ягницького. Ягницький не був у родинних стосунках з Воронцовими, але стосунки служивих людей були досить дружніми. То був керуючий маєтністю, якому граф довіряв стовідсотково.

*М.С.Воронцов
(1782 – 1856 р.р.)*

*Є.К.Воронцова (Браницька)
(1792 – 1881 р.р.)*

Про це свідчать старі папери: судові та господарські справи у яких замість підпису володаря маєтку залишилися підписи керуючого. Проживав Іван Тимофійович у Мошнах під горами (де колись було старе лісництво). Там була економія палацу та управління парком. Гостем у його домі був колись і Т.Г.Шевченко (це записано у листі студента Маслія). Прослужив Ягницький Воронцовим все своє життя, по смерті князя служив його синові аж до свого останнього дня. Помер І.Т.Ягницький у Мошнах, під горами з парком, у 1862-му році.

Єлізавета Ксаверіївна Воронцова у зрілому віці
(1792 – 1881)

На плечі керуючого впали всі турботи про маєток та виконання всіх забаганок хазяїна. А їх було немало: побудова парку в англійському стилі в Мошногорах, башти Святослава, нової Спасо – Преображенської церкви у Мошнах, парку в самому містечку із канцелярією, копаної річки Вільшанки та перших на Дніпрі пароплавів. Всього і не перерахуєш, бо були й інші діяння, не менш важливі. Не були забуті володіння в Городищі та навкруги Мошногір. Цей історичний період Мошен історики назвали відродженням мошнівських теренів. Мошногірський дендропарк із звіринцем був найбільшим за площею парком у Європі. Був у володінні Воронцових ще невеликий парк із дерев'яною дачею у Соснівці, що була колись поблизу Черкас. А біля старого Лозівка сусідами стали російські люди, переселені Михайлом Семеновичем із Володимирської губернії, із залишеної йому у спадок від тітки К. Р. Дашкової маєтності. Це село назвав він у честь своєї дружини Єлізаветівкою. Збігли віки, а село Єлізаветівка існує і тепер, але тут вже ніщо не нагадує про її російське коріння... [7]

Усі без винятку споруди, що збудував М.С.Воронцов у різних місцях мають улюблений хазяїном готичний стиль. Донині йдуть суперечки - хто був архітектором будиночка

канцелярії у парку в Мошнах, що зберігся дотепер. За твердженням одних ним був Г.І.Торічеллі, що не відповідає часу їх знайомства, а інші кажуть, що творцем споруди був Є. Блур, та не виключене і те, що тим архітектором міг бути сам хазяїн. Бо він саме в той час, у 1822 - му році перебував у Мошнах. Його непосидючий характер та фах архітектора говорять самі за себе...

Була у Воронцових маєтність у Криму в Ялті та Алупці, мали вони свої володіння в м. Одеса. Там і проживала сім'я Воронцових, що мала у шлюбі двох дітей: Семена та Софію. Перебування їх в Одесі було зумовлене тим, що 7 травня в 1823-му році М.С.Воронцов був призначений Генерал – губернатором Новоросії та повноважним намісником Бесарабії. На цій величезній території Воронцов досить успішно займається господарською та державною діяльністю.

Тут і познайомився він із міським архітектором м. Одеси, Георгієм Івановичем Торічеллі. Всі проекти церков та інших споруд збудованих на кошти Воронцова виконав саме він, але в деяких із них “доклав” свою руку і Михайло Семенович, який з дитинства добре опанував архітектуру, а будівельником він був досить непоганим.

Саме в Одесі зіткнулися життєві шляхи Михайла Семеновича Воронцова та російського поета Олександра Сергійовича Пушкіна.

Знайомі вони були і раніше, а з того часу стали два чоловіки непримиренними ворогами. Справа в тому, що на світських вечірках, які проводилися знаттю Одеси, тоді ще двадцятип'ятирічний ловелас Пушкін, який перебував у засланні на півдні Росії, аж надто відкрито крутився біля дружини Воронцова Єлизавети. Як ми знаємо, вони були знайомі і раніше, а тоді по місту поповзли різні чутки та домисли...

Та взявши до уваги творчість поета, можна з упевненістю сказати, що ті розмови були небезпідставні. Пушкін присвятив Єлизаветі ряд ліричних віршів: “Талисман”, “Сожженное письмо”, “В последний раз твой образ милый” кажуть самі за себе. Наразі точно невідомо, чи був Воронцов “рогоносцем”, але про нього Пушкін написав слідуєчі рядки:

***Полу – милорд, полу – кузнец,
Полу – мудрец, полу - невежа.
Полу – подлец, но есть надежда,
Что будет полным наконец...***

1824 р.

Вже давно подейкують історики, що дочка Єлизавети – Софія, у заміжжі Шувалова - мама княгині Катерини Балашової народжена 3.04.1825 р. таки була дочкою російського арапа. Хто знає...

З біографії М.С.Воронцова стає відомим чому його так обзивав Пушкін, але для нього самого такі вибрики, не без допомоги Воронцова, закінчилися новим засланням в село Михайлівське у 1824 – 26-тих роках. Своєю поведінкою та творчістю Пушкін дратував не тільки Воронцова, було ще немало можновладців, яким він став поперек горла...

Тому дуель О. Пушкіна з французом Ж. Дантесом, що служив у російському війську у 1837-му році була не випадковістю, а досить прогнозованим фіналом...

*Софія Михайлівна Воронцова (Шувалова)
(1825- 1879)*

А сам М.С.Воронцов одержав нове призначення – намісника Росії на Кавказі. Військові дії, що проводила у той час Росія на Кавказі не були аж надто успішними, бо із 1817-го року війна на Кавказі стала затяжною та безуспішною. Військова експансія Росії спровокувала священний джихад горців. Боротьба з імамом Шамілем була майже неможливою. Підтримуваний населенням Шаміль був фактичним хазяїном гір.

По своєму призначенні намісника Кавказу у 1844-му році С.М.Воронцов пішов іншим шляхом. Він став будувати укріплення та поселення росіян у важливих стратегічних точках. З'явилися поселення з церквами, базарами та різними закладами. Горці потроху стали звикати до них, і не було у них великого бажання робити руйнацію. Деякі з них навіть перекинулися у православну віру. Тоді і стався перелом у боротьбі на користь Росії. За це граф М.С.Воронцов у свої 63 роки одержав титул князя. Тому із 1845-го року його родина стала князівською. [11] Прожили Воронцови на Кавказі до 1854 року, залишивши по собі у тім краю різні спогади, але його ще прижиттєвий пам'ятник у повний зріст на коні біля мосту у Тбілісі залишився неспаплюженим до сьогодні.

За переказами мошнівців - каменотесів, що працювали у Грузії, у центрі м. Тбілісі також був будинок М.С.Воронцова. В ньому і була "резиденція" намісника Росії на Кавказі. Наразі невідомо, чи збереглася та будівля, адже мова йде про середину шістдесятих (тоді в тому будинку розміщувався КДБ). Саме в цей час перебували мошнівські заробітчани у Грузії, споруджуючи величний пам'ятник цариці Тамарі (1185 – 1213 р.р.) у згаданому м. Тбілісі. Вони і розповіли про той пам'ятник та будинок, який зовні був дуже схожим на палац Воронцових у парку в Мошногорах... [12]

Є розповіді про те, що М.С.Воронцов розпочав видобуток вугілля на Донбасі. Саме ця сторінка у його біографії висвітлена найменше.

Перебуваючи на півдні імперії досить довгий час, Воронцов захворів на лихоманку, тому 25 серпня 1844-го року не зміг взяти участь у коронації царя Олександра Другого. Фельдмаршальський жезл йому вручили вдома.

Останній раз князь М.С.Воронцов перебував у своїх мошнівських володіннях у жовтні місяці, за місяць перед своєю смертю. Тоді у його щоденнику з'явився запис на французькій мові. У ньому князь записав про те, що йому було соромно, що він без допомоги не міг сісти на коня... [14]

Помер генерал – фельдмаршал М.С.Воронцов у 1856-му році маючи 74 прожитих роки. Поховали його в м.Одеса біля спорудженої на його кошти церкви. Його могила збереглася донині, стоїть у парку пам'ятник світлішому князю М.С.Воронцову. Той пам'ятник був збудований на народні гроші за підпискою. Не кожен державний діяч заслуговував на таку увагу звичайних людей. Народився він біля моря, і поховали його теж біля моря, але вже у іншій державі, на півдні Російської імперії.

Табличка на пам'ятнику М.С.Воронцову в м. Одеса.

Його син, Семен Михайлович Воронцов (1823 – 1882 р.р.) продовжив військову кар'єру батька, та вона була менш успішною. Але звання генерала С.М.Воронцов заслужив. Володіння в Мошнах перейшли до нього, та у шлюбі з Марією Василівною Воронцовою (Трубецькою) вони спільних дітей не мали.

*Марія Василівна Воронцова
(Трубецкая) (1819 – 1895)*

*Семен Михайлович Воронцов
(1823 – 1882)*

Тому заповіт Семен Михайлович склав слідуючим чином: по його смерті маєтність залишалася у володінні дружини з пенсією пожиттєво, а у випадку смерті дружини вся власність переходила у володіння племінниці Катерини Андріївни Балашової (нар. 25. 06.

1845 р.), яка була дочкою рідної сестри Семена Михайловича – Софії Михайлівни Воронцової (Шувалової).

Сестра Софія була молодша на два роки за Семена Михайловича (нар. 3. 04. 1825 р.) і володіли Шувалови Тальнівським маєтком Потоцьких. Коли померла Марія Василівна, то у 1884-му році, К.А.Балашова у свої 49 років стала останньою в когорті можновладців володаркою Мошен. [8]

З багатьох причин якісного фото К.Балашової так і не вдалося розшукати, зате її зображення залишилося на залишку великого чайного сервізу на 12 персон, що в революцію був винесений жителем Мошен з палацу ще до його знищення.

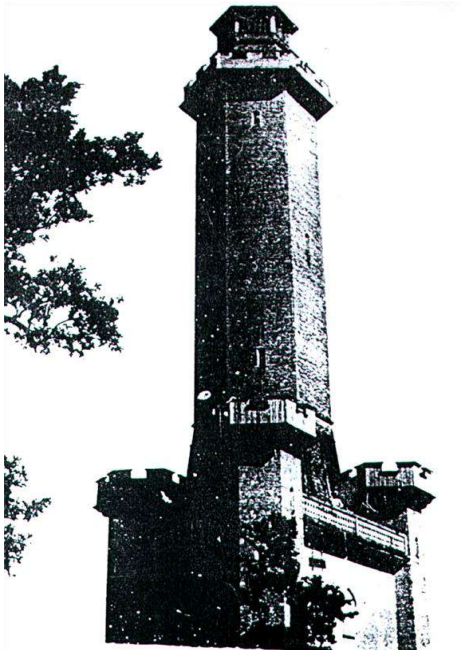
Довго користувалася родина тим посудом, та в роки німецької окупації сервіз відібрали німці. Дивом залишилося лише одне блюдо. Таким чином зображення останньої господарки Мошен збереглося до наших часів.

Маючи фото її матері Софії можна сказати, що вони мали велику схожість.

Княгиня Катерина Андріївна Балашова. Сімейний сервіз Балашових. Фото з оригіналу І.І.Моргуна

Звісно, що з біографії М.С.Воронцова висвітлені лише найбільш яскраві події, бо в житті цього чоловіка було немало моментів, про які треба розповідати окремо і досить довго. Саме така робота і буде виконана у інших публікаціях, а увазі читачів надаються деякі фотознімки, які викликають згадку про Михайла Семеновича Воронцова.

*Мошнівський стовп, або башта
Святослава у парку Мошногори*

*Спасо – Преображенський храм
у Мошнах*

Ротонда, що була збудована у літньому саду Нагадує розвалини Херсонеса та споруду біля Чорного моря у м. Алушта у Криму.

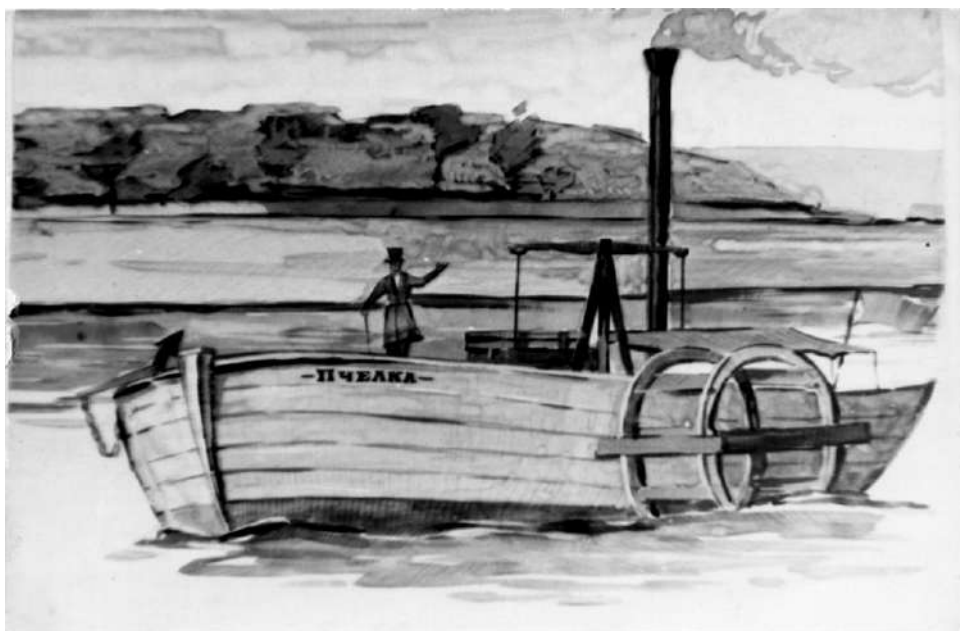
Дві церкви, збудовані Воронцовим мають велику схожість.

Спасо – Преображенська церква в Мошнах (ліворуч), збудована М.С.Воронцовим у 1840 році у готичному стилі, як продовження парку в Мошногорах. З роками ця споруда стала “візиткою” Мошен. Нині жителі села не уявляють його без цієї споруди у якій хрестилися майже всі нинішні корінні жителі цього села. Праворуч фото церкви збудованої М.С.Воронцовим у його володіннях в Алупці у Криму. Як видно із фото, ці церкви мають досить велику схожість між собою та збудовані у явно вираженому готичному стилі, який так любив М.С.Воронцов. Ще одна церква такого типу за переказами старожилів була збудована його онукою К.А.Балашовою у Франції, у маєтку її чоловіка князя П.Балашова. За неточними даними вона знаходиться на півдні Франції у місті Ніцца. Прекрасний вигляд має і нині, збудована у такому ж стилі у 40 роках 18 століття Михайлівська церква в м. Городищі Черкаського району. [13]

Було би несправедливим не згадати про костел Богородиці в Мошнях збудований коштом дружини М.С.Воронцова. Тут є свої загадки, але знівечений та костел трохи перебудований костел зберігся донині.

Пароплав "Бджілка" малюнок М.Самійленка

Перший на Дніпрі пароплав, що був збудований у 1823-му році в містечку Мошнях. Його верф знаходилася у Поташні – лівому березі річки Мошна. На мініатюрі видно, як новий пароплав вийшовши з ріки Мошна у викопану нову річку Вільшанку попрямував до Дніпра. Другим, більшим та потужнішим був пароплав "Надія", а всього із верфі Воронцова у Мошнях, як стверджують дослідники, зійшло шість суден.

То були переважно буксири, що довгий час працювали на Дніпрі. Але відомими широкому загалові лишилися тільки перші... [7]

МОШНОГОРЫ, Киевской

*Ворота до парку (Брама) та великий палац на 110 кімнат
не рахуючи приміщень для прислуги.*

Копана річка Вільшанка. Вдалині видно Мошногори. Фото С.Гречухи.

Із 1820 року в Мошногорах був заснований величезний дендропарк із звіринцем, який був найбільшим за площею англійським парком Європі.

Той парк, котрого сам хазяїн називав Золотопарком мав досить оригінальні споруди: Палац, Ротонду, будиночок Ольги, башту Святослава та інші. Всі ті споруди були збудовані в різний час, а їхніми творцями вважаються архітектори: Де ля Кво, М.С.Воронцов, Г.І.Торічеллі. Першим садівником у новому парку був Карл Мінто. Саме він забезпечив його неповторність та навчив мошнівських садівників творити красу, бо він був одним із найкращих фахівців з цієї непростої спеціальності.

Красу парку дещо нівелювала відсутність у ньому води (де її взяти на висоті 180 м. від рівня моря?), не було там водних басейнів та водопадів. Але краса парку була унікальною, про це згадують сучасники Воронцових у своїх записах. Як продовження парку був Мошногірський Вознесенський монастир, що знаходився на південно – східній стороні Мошногір. Його охайний вигляд радував око, а церковний передзін розносило ярами відлуння. Той монастир був у Мошногорах ще до заснування парку, але пізніше вони злилися в одне ціле.

Обслуговували величезний парк та звіринець більше 500 людей – мешканців навколишніх сіл. Тому і донесли старожили до наших днів розповіді про те диво. Розповідь про його окремі місця та про монастир є у моїй книзі “Мошни. Шлях через віки”, що вийшла друком у 2007 році. А що стосується тверджень деяких дослідників щодо причетності знаменитого архітектора Владислава Городецького до проектування Мошногірського парку, то це не відповідає дійсності. Вже у початку 19 століття він спроектував у Мошнах будівлі лікарні, але вони були збудовані у іншому парку Воронцова, що знаходився у самому містечкові. Це різні парки, хоча хазяїн у них був один. [12,14]

Софіїн стовп – все, що залишилося від колишнього парку Воронцова в Мошногорах.

Колись його творець називав свій Мошногірський парк Золотопарком, а золото завжди було на заваді більшовикам. У революцію вже реквізований владою парк був пограбований та спалений “революційним” загonom Григорія Никоновича Рябоконя із с. Байбузи. Споруди, що залишилися від колишнього парку донищили у війну німецькі заброди у 1941-1943 роках. Башта Святослава - маяк на суші, була підірвана фашистами у 1943-му році. Так зникла перлина паркового мистецтва – найбільший за площею в Україні парк із звіринцем у Мошногорах, який ще довго своєю красою міг служити людям. Та не судилося...

Проіснував парк із 1820-го до 1917 року. В ньому у свій час побувало немало відомих людей серед яких був Т. Г. Шевченко. Майже всі імениті сусіди – князі та графи побували на пікніках у Мошногорах, де з вершини “Мошнівського стовпа” роздивлялися на краєвиди своїх володінь...

Нині там збудовані санаторії “Мошногір’я” та “Нива”, але відродити весь парк, на жаль, так і не вдалося. Тому і розповідь про парк у Мошногорах залишається у минулому часі.[12] Не варто думати, що Мошногородищенська маєтність була єдиною у активі Балашових. Як засвідчує М.Ю.Філіпченко – колишній головно керуючий їхньою маєтністю у книзі «Моншогородищенское имение князей Балашовых», такі володіння були в Київській, Подільській, Орловській, Саратовській та Симбірській губерніях.

Унікальне фото родини Воронцових зроблене у жовтні 1873 року в ательє відомого австрійського фотографа Віктора Ангелера.

На фото зліва направо сидять:

Павло Андрійович Шувалов (1845 – 1885) – вік 28 років.

Катерина Андріївна Шувалова, по заміжжю Балашова (1848 – 1931) вік 25 років.

Софія Михайлівна Шувалова – Воронцова (1825 – 1879) у віці 48 років.

Єлізавета Ксаверіївна Воронцова – Дашкова (Браницька) (1792 – 1880) вік 81 рік.

Михайло Андрійович Шувалов (1847 – 1903) вік 26 років.

На руках сидять діти Єлізавети Андріївни Воронцової ; Олександра (1869 рн) вік 4 роки, Ірина (1873рн) вік менше року, Софія (1870 рн) вік 3 роки.

Після смерті Семена Михайловича Воронцова – Дашкова, Павлові, Михайлові та Ілларіонові Івановичу Воронцову були прзначені всі титули Михайла Семеновича Воронцова.

Усі старі фото з майже невідомої колекції так званого «лондонського архіву».

Таблиця № 1.

Урочища Мошен, старі та нові назви вулиць

Топографічний довідник

Узвіз -	Спуск до села по старій канівській дорозі.
Круглик -	Урочище на захід від Узвозу
Заводище -	Урочище біля с.Яснозір'я, де колись був спиртзавод з артезіанською свердловиною К.А.Балашової
Горбані -	Урочище між Заводищем та Кругликом, де стояли древні кургани.
Чистик -	Правий, судноплавний рукав старого Дніпра біля Узвозу.
Криве болото -	Лівий рукав старого Дніпра, колишня р.Мошна.
Корчачине -	Поле праворуч від канівської дороги за лісом, який тягнеться від Узвозу. Місце збору лелек для вильоту у вирій.
Кути -	Колишнє русло р.Мошна (нині сільський смітник)
Попівське або Чернече -	Масив від Узвозу до вул. Шаповала, с.г. наділи. Колишня Лукашева земля та монастирські землі.
Лахман -	Част. вул Савченка, від Узвозу до магазину.
Чернече -	Вул. Шаповала та Червоноармійська.
Сметанівка -	Права сторона част. вул. Леніна до центру села.
Крячине -	Част. вул. Кірова до цвинтаря.
Слобідка -	Вул Кірова від цвинтаря та вулиці, що прилягають до Шкуриноного болота, част. вул Шевченка, Г. Савченка, Вул. рибальська, Комсомольська.
Замлиня -	Місцевість від млина до Перетічка понад берегом р.Мошна.
Гомонівка -	Част. вул. Савченка, част. вул. Жовтневої, вул.Космонавтів.
Пісок та Дашталівка -	Вул. Дудника, Гагаріна, Супруна, част вул. Шевченка.
Широка долина -	Урочище в північно – східній частині Мошен. Колишнє русло річки Мошна.
Могилки -	Незаселений масив від Широкої долини, який прилягає до Дашталівки. Вірогідне місце битви між поляками та козаками біля р.Мошна.
Перетічок -	Част. вул Шевченка, частково заселений масив.
Частоп'ян -	Част. вул. Жовтневої від "Агротехсервісу" до вул. Савченків.
Базар -	Част вул. Леніна, част. вул. Жовтневої, пер. Поштовий, 40р. Перемоги, Рябоконя, част. вул. Ткаліча, част. вул.Замедянського, костьол, Спаський храм.
Свинячка -	Част. вул Замедянського від базару до вул. А.Оніщенка.
Коновальна -	Вул. Ветеринарна.
Замістя -	Переселений житловий масив Вул. Широка, Бабаївська та інш. Нині част. вул. Леніна, Берегова, Польова.
Вул. Зелена -	Дробишівка, Цимбалівка.
Медянка -	Вул. А.Оніщенка.
Деригородок -	Част. вул. Замедянського, від вул. А.Оніщенка до тупика.
Поташня -	Лівий берег р. Мошна. Нині болото по вул. Леніна за СЮТ, колишнє русло р. Мошна.
Довга -	Колишня вулиця, що була переселена в 60-тих роках. Нині це незаселений масив між вул. А.Оніщенка та Дяковою горою.
Лютарівка -	Незаселений масив правого берега р. Вільшанки навпроти вул. А.Оніщенка.

Підканав'я -	<i>вул. Вільшанська біля річки.</i>
Підлісся -	<i>Вул. Лісна.</i>
Брама -	<i>Урочище в кінці вул. Лісної. Місце в'їзду до колишнього парку М.С.Воронцова "Мошногори".</i>
Ревки -	<i>Масив на підвищенні, вул. Жовтнева від лісництва до кінця села в сторону с. Байбузи та всі вулиці, що до неї примикають.</i>
Звіринець -	<i>Вул. Х.І.Марченка на Ревках.</i>
Бабичівка -	<i>част. вул Ткаліча від Довгої до цвинтаря на Ревках.</i>
Дячкова гора -	<i>Вільшанський спуск, вул. Дробиша, Першотравнева, Партизанська на Ревках.</i>
Кулажине -	<i>Житловий масив від Дячкової гори до магазину. Тягнеться дугою на південній стороні Ревок.</i>
Значок -	<i>Східна частина Ревок та масив від цвинтаря до соснового бору. Колишнє місце збору мошнівської козацької сотні.</i>
Руда -	<i>Урочище розташоване на захід від села на старій Корсунській дорозі (від ЗОСШ).</i>
Кірова -	<i>Колишній колгоспний двір на Піску.</i>
Редька -	<i>Висохше плесо на правій стороні Вільшанки біля Лозівка.</i>
Джерело -	<i>Природне джерело, яке витікає із гори біля лозівського повороту на дорозі в м.Черкаси. Те місце завжди було південно – східним кордоном Мошен.Біля нього колись була гуральня Браницьких.</i>

Стислий перелік старих та нових назв вулиць та урочищ зроблений не в алфавітному порядку, а в порядку їх розміщення на топографічній карті села на дорозі від Канева до Черкас, або за течією р. Дніпро.